

THIASOS

Biblioteca virtuale

I.Δ. ΚΟΝΤΗΣ, *Αι ελληνιστικαί διαμορφώσεις του Ασκληπιείου της Κω, Ρόδος 1956*

I. Δ. KONTH

ΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΕΙΟΥ ΤΗΣ ΚΩ

¹ Η έξέλιξις τής διαρρυθμίσεως τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ διεγράφη σαφῶς ὑπὸ τοῦ P. Schazmann κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν εὑρημάτων τῆς γερμανικῆς ἀνασκαφῆς.¹

Ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν συμπληρωματικῶν ἐρευνῶν, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ὑπὸ τῆς ιταλικῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας, ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰς ἐπιχειρηθείσας ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας,² σημασίαν ἔχει κυρίως διὰ τὴν ἐν γένει διάρθρωσιν τοῦ Ἑλληνιστικοῦ συγόλου ἢ διαπίστωσις τῆς ὑπάρξεως μικροῦ ναῦσκου τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπὶ τοῦ ὑψώματος τοῦ ἀμέσως διπισθεν τοῦ ἀγωτάτου ἀνδηρωτοῦ πεδίου τοῦ Ἱεροῦ.³

Τὰ λείψανα καὶ ἡ θέσις τοῦ ναῦσκου τούτου, διὸποιος τυχαίως ἀπεκαλύφθη διαρκούσῃς τῆς συμπληρωματικῆς ἀποχωριστικῆς τῆς γοτίου στοᾶς τοῦ ἀνωτάτου ἀνδήρου, δὲν ἀπετέλεσαν εἰσέτι ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας ἐρεύνης καὶ μελέτης. Οὕτω παραμένουν ἀνευ ὀριστικῆς ἀπαντήσεως τὰ ποικίλα ἔρωτήματα, τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὸν ναῦσκον, μετὰ τῶν ὅποιων καὶ τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν θεότητα τὴν λατρευομένην εἰς αὐτόν.

Οπωσδήποτε αἱ ἀναλογίαι αἱ διφιστάμεναι πρὸς τὴν Ἐπίδαυρον εἶναι φυσικὸν γά φέρουν εἰς τὸν νοῦν τὸν Ἀπόλλωνα καὶ μάλιστα τὸν Κυπαρισσιον, διὸποιος μαρτυρεῖται ἀπὸ τοῦ ἤου π. X. αἰῶνος ἥδη ὡς δ κύριος τοῦ πραγοῦς ἄλσους, τοῦ καταληφθέντος μετέπειτα ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιείου.⁴

¹ Βλ. R. Herzog, Kos I, Asklepieion (P. Schazmann), Berlin, 1932. Πλὴν ἀναγραφομένων περὶ ἔκαστου κτίσματος, σύνοψιν τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τοῦ Ἱεροῦ ἔλ. εἰς σ. 72 ἔξ. Πρε. E. Kirsten - W. Kraiker, Griechenlandkunde (1955) σ. 356 ἔξ. σ. 461. Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ Ἀσκληπιείου ἔλ. εἰς K. Doxiadis, Raumordnung im griech. Städtebau (1937) σ. 41 ἔξ. Ph. Williams-Lehmann, Journal of Society of Architectural Historians XIII, 4 (1955) σ. 15, σ. 18.

² Βλ. L. Laurenzi, Historia V (1931) σ. 620 ἔξ. I. Morricone, Boll. d'Arte 1950 σ. 326 ἔξ.

³ Αἵτ. σ. 327.

⁴ Βλ. R. Herzog, Heilige Gesetze von Kos (Abhandl. Preuss. Akad. 1928, 6) σ. 32 ἔξ. σ. 47 ἔξ. Philologus, Supplb. XXII (1931) σ. 141. M. Segre, Riv. Ist. Archeol. Stor. dell' Arte VI (1938) σ. 191 ἔξ. σ. 194.

Ο δωριός τοῦ Ἀσκληπιοῦ,¹ ἐγκαταστάθεις περὶ τὸ 350 - 330 π. Χ. εἰς τὴν θέσιν, τὴν δύοίαν διετήρησε μέχρι τέλους (βλ. πίν. I),² ἐσημείωσε τὴν ἔναρξιν τῆς κυριαρχίας τοῦ νέου θεοῦ. Ὡσαύτως, ὡς θὰ ίδωμεν, παρέσχεν ἐν συνεχείᾳ τὸν σταθερὸν πυρήγα τῆς οἰκοδομικῆς συνθέσεως τοῦ συνόλου· κατὰ τὴν πρώτην διαιμόρφωσιν τοῦ ιεροῦ, γη δύοίσι συνετελέσθη εἰς τὰς πρώτας δεκατετράδας τοῦ θρου π. Χ. αἰῶνος, ὡς ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν τελικὴν διαιμόρφωσιν, τὴν συντελεσθεῖσαν ἐντὸς τῆς ἐπομένης ἑκατοντακετηρίδος.

Κατὰ τὴν πρώτην διαιμόρφωσιν τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ τεμένους προσέλαβεν δρθογώνιον περίπου σχῆμα, περιληγφθὲν ἐπὶ τοῦ πρὸς τοῦτο κατασκευασθέντος εὐρέος κάτιον ἀνδήρου (III), τὸ δόποιον ἀπὸ τῆς προσθίας καὶ τῶν πλαγίων πλευρῶν ἐπλαισιοῦτο ὑπὸ δωρικῶν στοῶν μετὰ χρησίμων χώρων ὅπισθεν, ἥτο δὲ προστίθυτο κυρίως διὰ τῆς κλίμακος καὶ τοῦ προπύλου τῆς προσθίας πλευρᾶς. Ἀπὸ τῆς ἀντιθέτου, τῆς νοτίου πλευρᾶς, ὃ ἐν λόγῳ σχηματισμὸς καθαροῦ ἐστο διὰ τοῦ ἀναλημματικοῦ τείχους τοῦ στενομήκους ἀνδήρου II, τοῦ διαιμόρφωθέντος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐδράσεως τοῦ προϋπάρχοντος ἐπὶ τοῦ πρανοῦ δωριοῦ.

Τὸ δεύτερον τοῦτο ἀνδήρον, τὸ δόποιον δὲν ἀπεχωρίζετο σαφῶς ὅπισθεν ἀπὸ τῆς εἰς φυσικὴν σχεδὸν κατάστασιν εὐρισκομένης κλειτύος τοῦ λόφου, ἥτο τὸ σπουδαιότερον μέρος τοῦ συνόλου, ὡς περιλαμβάνον τὸ κυρίως ιερόν· τὴν ἀποκεχωρισμένην δηλαδὴ συστάδα τῶν ιερῶν κατασκευῶν τοῦ τεμένους, διὰ τὴν δύοίαν ἔξησφαλίσθη οὕτως ἐντὸς τοῦ συνόλου χώρα ἐμφανεστάτη καὶ ἀστιβεστάτη (Ἑεν. Ἀπομν. II, 8, 10), ὑπὸ τὴν ἔνγοιαν τῆς μὴ συγχαρομένης, κατὰ τὸ δυνατόν, δι᾽ ἀγάγκας ἔνγκας πρὸς τὸν ιερὸν χαρακτήρα τῶν κατασκευῶν.

Κυρίως ιερόν, ὑπὸ τὴν ἔνγοιαν ταύτην, ἐσχηματίσθη καὶ εἰς τὸ Ἀσκληπιείον τῆς Ἐπιδαύρου,³ τὸ δόποιον διεμορφώθη ἰδίᾳ κατὰ τὸν 4ον π. Χ. αἰῶνα ἐντὸς πεδίουν ἀλσους, καθοριζόμενου δι᾽ ὅρων (Παυσ. II, 27, I).

Αἱ βοηθητικαὶ ὡς καὶ αἱ ὑπάρχουσαι ἐνταῦθι ἀθλητικαὶ ἐγκαταστάσεις συγενδυάσθησαν ἐλευθέρως, ἀνευ δηλαδὴ ἀξονικῆς δεσμεύσεως ἢ ἀλλαγῆς.

2

¹ Βλ. Schazmann, Ἑ. ἀ. σ. 25 ἔξ.

² Τὸ σχεδιογράφημα τοῦ πίνακος I ἐλύγφθη ἐκ τοῦ πίνακος XXXVIII τοῦ Schazmann. Σημειοῦται ἐν σχέσει πρὸς τὴν χρησιμοποιουμένην κατωτέρῳ ἀριθμησιν τῶν ἀνδήρων διὰ αὗτη ἀρχεται ἀναθεντεν τὸ ἀνδήρον I εἰναι τὸ ἀνότερον, τὸ ἀνδήρον II τὸ μέσον καὶ τὸ ἀνδήρον III τὸ κατότερον. Τὰ ἀναλόγματα καὶ αἱ κλίμακες δηλοῦνται διὰ τοῦ ἀριθμοῦ ἀμφοτέρων τῶν ἀνδήρων μεταξὺ τῶν ἐποίων εὐρίσκονται. Ὁμοίως ἀναθεν ἀρχεται καὶ ἡ ἀριθμησ. τῶν οἰκοδομημάτων ναὸς A εἰναι ὁ τοῦ ἄνω ἀνδήρου, ναὸς B εἰναι ὁ τοῦ μέσου ἀνδήρου ἀπὸ Δυσμῶν, ναὸς C ὁ ἀπὸ Ἀνατολῶν. Οἰκοδόμημα D εἰναι τὸ πρὸς Νότον τοῦ ναοῦ B καὶ οἰκοδόμημα E τὸ πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ C.

³ Βλ. Βιβλιογρ. εἰς W. Dinsmoor, The Architecture of ancient Greece (1950) σ. 365 ἔξ. προ. Kirsten - Kraiker, Ἑ. ἀ. σ. 243 ἔξ. σ. 459 ἔξ.

κύστηγράς ἀλληλουχίας· ή δὲ ὑφισταμένη τάσις πρὸς κανονικὴν κατὰ τὸ συνατόν πλαισίωσιν τῶν συγόλων ἔξεδηλώθη εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ κυρίως ἵεροῦ, ὡς συνέδη ἐπὶ παραδείγματι καὶ εἰς τὸ γειτονικὸν Ἡραῖον τοῦ "Ἀργούς"¹ κατὰ τὸν δον π. Χ. αἰώνα ἢ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν κατὰ τὸν 4ον π. Χ. αἰώνα.²

Εἰς τὴν Ἐπίδαυρον τὸ ἄβατον ἀπὸ Β προσέλαθε τὴν μορφὴν ἰωνικῆς στοᾶς, ἀναλόγου πρὸς τὰς δωρικάς, τὰς πλαισιούσας τὰ κυρίως ἵερὰ τῶν σημειωθέντων τεμενῶν, ἐνῷ ἀπὸ Α προστήθων προστεθὲν εἰς τὸ εὐρυμέτωπον οἰκοδόμημα. Ε προεκάλυψε τὴν παλαικήν πρόσοψίν του καὶ ἤρθρωσεν ἐντεῦθεν τὸν δόλον δρθογώγιον χῶρον, ὃ δποίεις ἀπὸ τῶν λοιπῶν πλευρῶν καθωρίσθη τελικῶς διὰ χριγλοῦ περιβόλου.

Ὦς ἐκ τῆς ἴδιαιτέρας λατρευτικῆς σημασίας προφανῶς, τὴν δποίαν εἶχεν δὲ λαβύρινθος, δὲ ἀντικατασταθὲς ἀκολούθως ὑπὸ τῆς θόλου, ἵνα μὴ ἀπομονωθῇ οὗτος τιθέμενος δποίσθει τοῦ ναοῦ, ἐπεδλήθη ἀπόκλισις ἀπὸ τοῦ ἴσχυοντος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κανόνος, κατὰ τὸν δποίον δὲ πρωτεύων ναὸς ἀνιδρύετο εἰς κεντρικὴν Ήσιν. Οὕτως ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐτέθη σχεδὸν εἰς τὸ πλαίσιον, δορείως τοῦ κεντρικοῦ ἀξιονος τοῦ κυρίως ἵερου, τὸ δποίον θαυμασίως ωργάνωσεν ἀπὸ Δ δπτικῶς ἢ ἐν συγεχείᾳ οἰκοδομηθείσα περιφερής θόλος. Ο ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος ἐτέθη ἀπὸ Ν ἐντελῶς ἐπὶ τῆς γραμμῆς τοῦ δρίου τοῦ κυρίως ἵερου.

Τὸ Ἀσκληπιείον τῆς γειτονικῆς Κορίνθου,³ κείμενον εἰς τὸ δόρειον μέρος τῆς πόλεως, παρὰ τὴν σχετιζόμενην πρὸς αὐτὸ πηγὴν τῆς Λέρνης, ὑπὸ τὴν μορφὴν, τὴν δποίαν προσέλαθε κατὰ τὴν εύθυνη μετὰ τὸ 338 π. Χ. οἰκοδομικὴν του περίσσου, ἐμφανίζει ἐν τῶν πρωτιμωτέρων δειγμάτων κλειστοῦ περιστύλου τεμένους μετὰ τοῦ ναοῦ εἰς κεντρικὴν θέσιν ἴδρυμένου καὶ πλαισιούμενου πέριξ διὰ στοῶν, παρὰ τὰς δποίας ὑπῆρχον χρήσιμοι χῶροι.

Ο τύπος οὗτος, δὲ δποίος συχνότερον ἀπαντᾷ μεταγενεστέρως, εἰς τὴν περιοχὴν ἴδιᾳ τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἔνθα μετετέθη ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δραστηριότης, μορφολογικῶς τούλάχιστον ἐμφανίζεται συγγενής πρὸς τὸν παλαιόδης συστάσεως δρθογώγιον τύπον μετὰ τοῦ ναοῦ εἰς τὸ κέντρον, πλαισιούμενον δι' δρθογώγιον περιβόλου, τοῦ δποίου χαρακτηριστικὰ δείγματα

¹ Bk. Ch. Waldstein, The Argive Heraeum I (1902), πίν. V, VI. Kirsten-Kraiker, Σ. α. σ. 458. Πρε. K. Hanell, Corolla Archeologica (1932) σ. 283. R. Seranton, The Art Bulletin XXXI (1949) σ. 257. R. E. Wycherley, How the Greeks built cities (1949) σ. 99.

² Περὶ τῆς ἴδιαιτέρως τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀλυμπίας, ἴδιᾳ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, μέλλει νὰ δημοσιευθῇ περατωθεῖσα ἥδη εἰδικὴ μελέτη.

³ Bk. C. Roebuck, Corinth XIV, The Asklepieion and Lerna (1951). Πρε. F. J. de Waele, AJA XXXVIII (1933) σ. 417 Σ. RE. Suppl. VI (1935) λ. Korinthos, 195 Σ.

παρέχονται περὶ τὴν καμπῆν τῆς θῆς πρὸς τὴν ὥην π. Χ. ἐκατονταετηρίδα διὰ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος τῆς Καλαυρείας¹ καὶ τοῦ κυρίως ἱεροῦ τῆς Ἀφαίας εἰς Αἴγιναν.²

‘Ως καὶ ἀλλαχοῦ σημειοῦται,³ ἡ πρώτης ἐπίτευξις διὰ τοῦ τύπου τούτου καγονικοῦ δρθιογνώμονος σχηματισμοῦ, συμφώνως πρὸς τὴν οἰκείαν τάσιν τὴν ἐμφρινιζομένην εἰς ἵερά συγκροτήματα ἐντὸς τοῦ β'. ἡμίσεος τοῦ θου π. Χ. αἰώνος, διέβλεπε: ἀναμφιθόλως εἰς τὸν περιορισμὸν τῶν στοιχείων συνθέσεως εἰς δύο κυρίως, δυνάμεια εὐκόλως νὰ συνδυασθοῦν· εἰς τὸν γαδὸν καὶ εἰς τὸν περίβολον.

‘Ηδη εἰς τὸν νέον τύπον τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κορίνθου συνετελέσθη πράγματι ἀπλούστευσις τῆς εὐρυτέρας κατηγορίας τῶν τεμενῶν, τῶν ἔχόντων πολλαπλᾶς κτηριακᾶς ἀνάγκας, εἰς τὴν διποίαν κατ' ἐξοχὴν ὑπάγονται τὰ Ἀσκληπιεῖα. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα τὰ πρὸς σύνθεσιν στοιχεῖα περιωρίσθησαν τελικῶς εἰς δύο· εἰς τὸν γαδὸν καὶ εἰς τὸν πλαισιοῦντα αὐτὸν περίβολον, πρὸς τὸν διποίον συνεδυάσθησαν αἱ στοάι, μετὰ τῶν ποικίλων τῶν πλεονεκτημάτων καὶ οἱ ὑπαχθέντες εἰς αὐτὰς χρήσιμοι χώροι τοῦ τεμένους.

Εἰς τὴν ἔξεταζομένην διαρρύθμισιν τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ δὲν ἐφηρμόσθη ὁ στενομήκης περίστυλος τύπος τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κορίνθου, ἀλλ' ἡκολουθήθη ἀπλῶς ἡ γενικὴ τάσις τῆς ὑπαγωγῆς τῶν χρησίμων χώρων εἰς κανονικῶς διατεταγμένους στωϊκοὺς σχηματισμούς, πρὸς πλαισιώσιν τοῦ ἀντιθέτου αἰσθήσεως πλατυμετώπου κάτω ἀνδήρου.

‘Η πρώτης ἐμφάνισις ἀμφοτέρων τῶν ἐν λόγῳ εἰδῶν στωϊκοῦ σχηματισμοῦ εἰς Ἀσκληπιεῖα δὲν εἶναι δυσεριμῆνευτος· διότι τὰ ἵερά ταῦτα συγκαταλέγονται, ὡς εἰπομένε, μεταξὺ τῶν ἔχόντων τὰς περισσοτέρας ἀνάγκας χρησίμων χώρων, ὡς δὲ ἀνεπτύχθησαν εἰς τοὺς χρόνους τῆς εὐρείας διαδόσεως τῶν στωϊκῶν διαμορφώσεων συνεσχετίσθησαν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο εἰδος τεμένους πρὸς τὰς διαμορφώσεις ταῦτας, ἐμφανίσαντα ποικιλίαν ἐφαρμογῶν κατὰ τόπους καὶ ἐποχάς, μέχρι τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος. Πρὸς τοῦτο δὲν εἶναι ἀσχετον τὸ γεγονός διεισδύει τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Ἐπιδαύρου παρουσιάζεται ἐν τῶν πλαισιώτερων δειγμάτων συνδυασμοῦ χρησίμων δωματίων πρὸς στοὰν ἥδη ἀπό-

¹ Βλ. S. Wide - L. Kjellberg, AM, XX (1895) σ. 267 ἕξ. πίν. VII, VIII. Πρό. C. Weickert, Typen der archaischen Architektur in Griechenland und Kleinasien (1929) σ. 149 ἕξ. Hanell, ἔ. ἀ. σ. 253. G. Welzer, Troezen und Kalaureia (1940) σ. 43 ἕξ. R. Martin, Recherches sur l' Agora Greque (1951) σ. 244 ἕξ.

² Βλ. A. Furtwängler, Aegina, Das Heiligtum der Aphaia (1906) σ. 21 ἕξ. Πλατ. πίν. VI. G. Welzer, Aigina (1938) σ. 64 ἕξ. Πρό. K. Lehmann - Hartleben, Die Antike, VII (1931) σ. 164 ἕξ. Hanell, ἔ. ἀ. σ. 232 ἕξ. Doxiadis, ἔ. ἀ. σ. 19 ἕξ. Wycherley, ἔ. ἀ. σ. 92 ἕξ. Scranton, ἔ. ἀ. σ. 256. Kirsten - Kraiker, ἔ. ἀ. σ. 138 ἕξ. σ. 456..

³ Βλ. τὴν εἰς δύο. 2 τῆς σ. 5 μελέτην.

τῶν ἀρχῶν τοῦ ὅου π. Χ. αἰώνος,¹ ἐπαναληφθὲν καὶ εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῶν Ἀθηγῶν κατὰ τὸ τέλος τοῦ αἰώνος τούτου.²

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατηγορίαν τῶν μακράν οἰκισμῶν ἀναπτυχθέντων τεμενῶν, εἰς τὴν δποίαν ἀνήκει τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῷ, Ιδιάζουσα ἐμφανίζεται εἰς αὐτό, διὰ τοὺς χρόνους ιδίᾳ τῆς πρώτης διαιμορφώσεώς του, ἡ εἰρημένη ἐπίτευξις ίδιαιτέρας δρθογανίου διατάξεως τῶν στοῶν, τῶν περιλαμβανουσῶν τοὺς χρησίμους χώρους, ἐνῷ κατὰ κανόνα γη τάσις πρὸς κανονικὸν σχηματισμὸν τῶν πλαισίων περιωρίζετο εἰς τὰ ἐντὸς τῶν τεμενῶν τῆς κατηγορίας ταῦτης ἀποχωρίζεμενα κυρίως ἵερα.

Ἄσυνθήτης ὥσαύτως διὰ τὴν ἐν λόγῳ κατηγορίαν εἶναι καὶ ἡ διαιμόρφωσις τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῷ εἰς κλειστὸν τέμενος, προσιτὸν διὰ προπύλου, ἔστω καὶ ἐάν γη ἀπόκλεισις αὕτη περιωρίζετο εἰς τὸ πρόσθιον μέρος, ὅπισθεν δέ, ὡς εἰπομένη, τὸ μηνημειωδῶς ἡρθρωμένον μέρος γηγοῦτο μετὰ τοῦ λοιποῦ φυσικοῦ ἀλσους.

Κλειστὴ διαιμόρφωσις παρουσιάζεται εἰς τὰ ἐντὸς οἰκουμένων περιοχῶν τεμένη, ὡς εἶναι τὰ πλεῖστα ἵερά τῶν πόλεων, ἐν τῶν μεγάλων λατρευτικῶν κέντρων τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν Δελφῶν, τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τῆς Δήλου κ.ἄ. τὰ δποία ἀπεκλείσοντο διὰ περιβόλου γη περιβαλλούσαν ἀκραίων οἰκοδομῶν, πρὸς ἔξαστφάλισιν διπιβεστάτου διλοκλήρου τοῦ τεμένους. Τοῦτο δὲν ἔθεωρείτο ἀναγκαῖον διὰ τὰ μακράν οἰκισμῶν τεμένη, τὰ δποία παρέμενον ἐν συνόλῳ ἀνοικτὰ γη καθωρίζοντο δι' ὅρων. Συμβολικῶς μᾶλλον, δι' ἀπλῶν δπτικῶν ὅρων, χαμηλῶν περιβόλων μετ' ἀνοιγμάτων γη καὶ μόνων ἀναλημμάτων καθωρίζοντο ἐπίσης καὶ τὰ ἐντὸς τῶν τοιούτων τεμενῶν διαιμορφούμενα κυρίως ἵερά, ἔστω καὶ ἐάν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀφαίας, ταῦτα γησαν προσιτὰ δι' ίδιαιτέρου προπύλου· σπανίως δὲ συνετελεῖτο οὐσιώδης ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τοῦ συνόλου, ὅμοιος πρὸς τὸν γενόμενον εἰς τὸ κυρίως ἱερὸν τῆς Ἀθηγᾶς Λινδίας κατὰ τὴν πρώτην ἐλληνιστικὴν ἐποχὴν³ γη εἰς τὴν Ὁλυμπίαν κατὰ τὸν 1ον μ. Χ. αἰώνα.⁴

¹ Βλ. R. Martin - H. Metzer, BCH, LXVI - LXVII (1942-43) σ. 330. Martin, Recherches., σ. 454 ἔξ.

² Βλ. Martin, ε. ἀ. σ. 456. BCH, LXVIII - LXIX (1944-45) σ. 349 ἔξ. R. Martin - H. Metzer, BCH, LXXIII (1949) σ. 316 ἔξ. Πρεθ. Ida Thallon Hill, The ancient city of Athens (1953) σ. 125 ἔξ. σ. 236 ἔξ.

³ Βλ. Chr. Blinkenberg, Lindos I (1931) σ. 10 ἔξ. πλv. I. Αὐτ. II, σ. 1 ἔξ. X. Καρούζου, Ρόδος (1949) σ. 120 ἔξ. Kirsten - Kraiker, ε. ἀ. σ. 374 ἔξ. Ιδιαιτέρως ἐνδιαγέρει τὸ παρεχόμενον εἰς εἰκ. 98 νέον σχεδιογράφημα τῆς ἀκροπόλεως, καταρτισθὲν ὑπὸ τοῦ παρασκευάζοντος τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀρχιτεκτονημάτων τῆς Λινδου Ε. Dyggve, ὃς καὶ γη πλαστικὴ ἀναπαράστασις τοῦ πίνακος VI.

⁴ Βλ. ουνοπτικῆς εἰς J. Wiesner, RE XVIII 1 (1939) λ. Olympia, 83 ἔξ.

‘Οπωσδήποτε, ἔνεκα τῆς ἐλλειψεως αὐστηρῶν καὶ ἀπαραθάτων καγόνων, τῆς χαρακτηριζούσης τὴν σύνθεσιν τῶν ἑλληνικῶν ἵερῶν, ὑπῆρχε πάντοτε ἡ εὐχέρεια ἐλευθέρας ἀντιμετωπίσεως τῶν ἐκάστοτε τιθεμένων εἰδικῶν ὅρων, τοὺς δὲ τοιούτους ὅρους, οἱ ὅποιοι ἐπέβαλον τῇ ἐμφανιζομένην εἰς Κῶν ἴδιομορφίαν, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ διευκρινίσωμεν κατωτέρω.

Προηγουμένως χρήσιμοι εἶναι νὰ σημειώσωμεν τὰ ἑσῆς. Ἐξ ὅλων τῶν ὅμοιών ἵερῶν συγκροτημάτων συγγενέστερον παρουσιάζεται πρὸς τὸ ‘Ασκληπιεῖον τῆς Κῶ, ὑπὸ τῇ ἐν λόγῳ πρώτην διαιρόρφωσίν του, τὸ ‘Ασκληπιεῖον τῆς γειτονικῆς Ῥόδου, περὶ τοῦ ὁποίου, καίτοι δὲν ἔχει ἀποκαλυψθῇ εἰσέτι, ὑπάρχουν ηδη χρήσιμοι ἐνταῦθα σχετικαὶ πληροφορίαι.

Τὸ ἵερὸν τοῦτο ἔκειτο ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Ῥόδου καὶ συγκεκριμένως, ὃς συνάγεται ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ 316 π. Χ. ὑπὸ τοῦ Διοδώρου (XIX, 46, 4), ὑπὲρ τὸν ἐμπορικόν, τὸν μέγαν λιμένα, παρὰ τὸν ὁποῖον ἦτο ἀσφαλῶς καὶ τὸ μνημονεύμενον δεῖγμα,¹ εἰς τὴν περιοχὴν δηλαδὴ τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως.

Ἐκ τῆς σημειουμένης ὑπὸ τοῦ Διοδώρου διαθιμιαίας ἀνυψώσεως τῶν συγκεντρωθέντων ὑδάτων, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται τὸ ‘Ασκληπιεῖον, εἶναι φανερὸν ὅτι τοῦτο ἔκειτο κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς περισσοτέρας ἐδαφικῆς κλίσεως, ἥτοι παρὰ τὴν γραμμὴν περίπου τῆς ἵπποτικῆς διχυρώσεως. Πράγματι δὲ παρὰ τὴν διχύρωσιν ταύτην εὑρέθη ἐσχάτως ἐντὸς τῆς τάφρου τος τείχους, πλησίον τῆς πύλης τοῦ Ἀγίου Αθανασίου, φήφισμα ρυθμίζον τὰ τῆς ἀγιδρύσεως ἀναθημάτων ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ.² Παρατίθεται τὸ ἐνδιαφέρον ἐνταῦθα μέρος τοῦ φηφίσματος τούτου.

[. καί μηδεὶς ποιῆται τὰς αἴτησιν ἀνα-
[θέσιοις ἐσ] τοὺς περιπάτους τοὺς ὑπάρχον-
/τας ἐν τῷ/ ἰερῷ τοῦ Ἀσκλαπιοῦ, δεδόχθαι
10 /τῷ δάμῳ μὴ ἔξεστω μηδενὶ αἰτήσασ-
/θαι ἀνάθεσιν ἀνδριάντος μηδὲ ἄλλου
/ἀναθήματος μηδενὸς ἐσ τὸ κάτω μέρος
/τοῦ τεμένευς ἀπό τε τοῦ προπύλου
/ἐπ’ εὐθείας ἔστε ποτὶ τὰ ἀναθήματα
15 /ὅν] ἔρτι ταί αἰτήσιες πρότερον γεγενη-
[μέ]ναι, ἢ ἐσ ἄλλον τινὰ τόπον ἐν ᾧ στα-
θέντα τὰ ἀναθήματα κωλύσει τοὺς περι-
πάτους·

¹ Ηρε. H. van Gelder, Geschichte der alten Rhodier (1900) s. 6, L. Morricone, Annuar. SIA XXVII - XXIX (1949-51) s. 359₂.

² Bλ. J. Robert, REG LXI (1948) s. 183 ἐξ. ἀριθμ. 172. G. Pugliese - Carratelli, Annuar. SIA XXX - XXXII (1952) s. 247 ἐξ. ἀριθμ. 1.

Ἐκ τῶν ἀναγραφομένων συνάγεται: ὅτι τὸ τέλεος διηγείτο εἰς ἄνω καὶ κάτω μέρος, περὶ τοῦ ὅποιου ὁ λόγος εἰς τὴν ἐπιγραφήν.

“Οτι τὸ μέρος τοῦτο εἶχε περιπάτους, δηλαδὴ στοάς καὶ ὅτι ἦτο προστόν διὰ προπύλου. Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὰς στοάς παρατηρεῖται ὅτι ἔφ' ὅσον εἰς στ. 8/9 γίνεται λόγος διὰ τοὺς ἐν γένει περιπάτους τοὺς ὑπάρχοντας ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκλαπίου, κατωτέρῳ δὲ εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ δήμου καθίσταται: ακρές ὅτι πρόκειται διὰ περιπάτους εὑρισκομένους εἰς τὸ κάτω μέρος, εἰς τὸ ὅποιον ἀποκλειστικῶς ἀναφέρεται τὸ Φύγισμα, εἶναι προφανές ὅτι εἰς τὸ μέρος τοῦτο μόνον ὑπῆρχον σταῖκαὶ διαμορφώσεις.

“Εγεκα τῆς σημειωθείσης θέσεως τοῦ Ἀσκληπιείου ἐπὶ τοῦ κεκλιμένου ἑδάφους, τοῦ κατερχομένου πρὸς τὸν μέγαν λιμένα, οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὅτι τὰ μέρη τοῦ Ἱεροῦ ἀντεστοίχουν πρὸς ἐπάλληλα ἀνδηρά ἐκ τῶν διαμορφουμένων ἵδια εἰς τὴν μέσην περιοχὴν τῆς πόλεως, μετὰ διευθύνσεως ἀπὸ Β πρὸς Ν καὶ προσώπου πρὸς Α, δηλαδὴ πρὸς τὴν θάλασσαν.¹

“Ως πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ τεμένους καὶ τῶν μερῶν του τοῦτο ἀναγκαστικῶς πρέπει γὰρ ἓτο γῆραισμένον, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν ἐγτὸς τῆς πόλεως σχηματισμῶν, πρὸς τὴν αὐστηρῶς τηρουμένην δρθογάνων διαίρεσιν. Οὕτω καὶ οἱ περίπατοι τοῦ δρθογάνου κάτω μέρους μόνον εἰς τὴν πλαισίωσιν τοῦ ἀνδήρου είχον θέσιν.

“Ετι στενοτέρα συνάγεται: ἡ συγγένεια τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Ρόδου πρὸς τὴν πρώτην διαμόρφωσιν τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῦδος ὡς ἐκ τῆς Ἑλλεί-ψεως οἰκοδήποτε μνείας Ἱερᾶς οἰκοδομῆς, ναοῦ ή διωμοῦ, εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἐπιγραφήν, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὸ κάτω ἀνδήρον. Ἐάν υπῆρχον πράγματι τοιαῦται οἰκοδομαὶ ἐπὶ τοῦ ἀνδήρου τούτου, λόγῳ τοῦ ἐπισήμου χαρακτῆρος των, ἃτο διδύνατον νὰ μη ἐμνημονεύσοντο εἰς Φύγισμα, ὡς τὸ παρόν, τὸ ὅποιον ἀπεσκόπει εἰς τὴν ῥύθμισιν τῆς ἰδρύσεως τῶν ἀναθημάτων πρὸς ἀποφυγὴν δημιουργίας δυσμενοῦς διὰ τὰ οἰκοδομῆματα καταστάσεως.

Δὲν δύναται: ὡς ἐκ τούτου νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι καὶ εἰς τὸ Ἀσκληπιείον τῆς Ρόδου κι ιεραὶ οἰκοδομαὶ γίσκην ἰδρυμέναι ἐπὶ τοῦ ἐμφανεστέρου ἄνω ἀνδήρου καὶ ὅτι τὸ κάτω ἀνδήρον περιελάμβανε μόνον τὰς εἰς τὸ πλαίσιόν του εὑρισκομένας στοάς καὶ τὸ πρόπυλον, τὸ ὅποιον διὰ κλίμακος ἤγειν ίσως εἰς μίαν τῶν εὑρειμόν πλατειῶν τῆς πόλεως, τῶν διασχιζουσῶν αὐτὴν κατὰ τὸ ἀπὸ Β πρὸς Ν μῆκος τῆς.

¹ Περὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς πόλεως τῆς Ρόδου: θλ. Ι. Δ. Κοντῆ, Συμβ. εἰς τὴν πελλέτην τῆς ῥυμοτομίας τῆς Ρόδου (1954). Περὶ τῶν ἀφθόνων λειψάνων ἀνδήρων, τὰ σπαστὰ στενῶς συνεσχετίζοντο πρός τὸ ἀρχαῖον ὅδικόν σύστημα θλ. αὐτ. σ. 6. θλ. καὶ ΗΑΕ. 1952, σ. 552. Αὐτ. 1954. Πρέ. R. Martin. L'Urbanisme dans la Grèce antique (1956) p. 148 εξ.

Ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐνδείξεων πρὸς χρονολόγησιν τῆς ἐν λόγῳ ἐπιγραφῆς ἡ γενικὴ τεμένευς θέτει ἀσφαλὲς δριον πρὸς τὰ ἄνω τὰς τελευταῖς δεκαετηρίδας τοῦ 4ου π. Χ. αἰώνος, ὅτε ἐμφανίζεται εἰς τὰς ροδιακὰς ἐπιγραφὰς ἡ χρῆσις τῆς καταλήξεως ενε.¹ Ἡ μορφὴ ἀφ' ἑτέρου τῶν μετὰ λεπτῶν ἀκρεμόγων χαρακτηριστικῶν γραμμάτων καὶ λίθι τοῦ ἀγορικοῦ εἰσέτι σ., ὡς καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν ἐπίσης μ., ν., υ., ω. κ.λ. δέν ἐπιτρέπει τὴν πέραν τοῦ α'. ἡμίσεος τοῦ 3ου π. Χ. αἰώνος κάθισδον.² Πλέον συγκεκριμένως ἡ σταθερότης τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων καὶ ἡ δλη ὅψις τῆς γραφῆς, ἡ δποία εὑρίσκεται ἐγγύτατα τῆς γραφῆς τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ 6'. ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰώνος, ἀγονού εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ ψηφίσματος κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ 3ου αἰώνος.

Εὑρισκόμεθα δηλαδὴ εἰς τοὺς χρόνους εἰς τοὺς δποίους συνετελείτο εἰς τὴν Κῦν ἡ πρώτη διαιρόρφωσις τοῦ Ἀσκληπιείου, ἐνῷ εἰς τὴν Ῥόδον εἰχεν ἡδη δημιουργηθῆ ἀνάγκη συστηματικωτέρας ἀνιδρύσεως τῶν προφανῶν ὑπερβολικῶν πληθυνθέντων ἀναθημάτων τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιείου, τοῦ δποίου ἡ ὑπαρξίας μαρτυρεῖται, ὡς εἰδομεν, ἀπὸ τῆς προσηγουμένης ἔκατοντακτηγρίδος.

Εἶχεν ἔκτοτε τὸ Ἀσκληπιείον τῆς Ῥόδου τὴν μορφὴν τὴν συναγομένην ἐκ τοῦ ψηφίσματος τῶν ἀναθημάτων; καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ποία ἦτο ἀρά γε ἡ σχέσις τῆς διαιρορφώσεως τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῦν πρὸς τὴν δμοιογενῆ διαιρόρφωσιν τοῦ ροδιακοῦ Ἀσκληπιείου; Παρατηρεῖται σχετικῶς ὅτι δ κλειστὸς μετὰ προπύλου σχηματισμὸς τοῦ κάτω ἀνδήρου, δ δποίος εἰς τὸ Ἀσκληπιείον τῆς Κῦν κρίνεται ἀσυνήθης, τουλάχιστον διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς διαιρορφώσεώς του, εἰς τὴν Ῥόδον ἦτο ἐπιβεβλημένος, προκειμένου περὶ τεμένους ἕδρυμένου ἐντὸς οἰκουμένης περιοχῆς. Πρὸς τούτοις καὶ δ δμοίως ἀσυνήθης κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν ἰδιαίτερος ὀρθογώνιος σχηματισμὸς τῶν χρησίμων σταϊκῶν χώρων τοῦ κάτω ἀνδήρου τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῦν εἰς τὴν Ῥόδον ἐπεδάλλετο, ὡς εἰπομεν, ἐκ τῆς θέσεως τοῦ Ἀσκληπιείου ἐντὸς τοῦ ἵπποδαμείου πολεοδομικοῦ συγλόσου.

Μήπως λοιπὸν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Ῥόδου παρέσχε τὴν ἀφετηρίαν εἰς τὸν δρόμον, τὸν δποίον ἡκολούθησεν δ ἀρχιτέκτων τῆς Κῦν διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν εἰδίκων προβλημάτων τῆς συνήσεως του;

Τὰ ἀνωτέρω ἐρωτήματα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν συγγενῆ διαιρόρφωσιν τῶν δύο γειτονικῶν Ἀσκληπιείων, πρὸς τὸ παρόν μόνον γὰ τεθοῦν εἰνα: δυγα-

¹ Βλ. Morricone, ἱ. ἀ. σ. 359, 367.

² Ἐνδιαφέρει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ σύγκρισις τῆς ἐν λόγῳ ἐπιγραφῆς πρὸς τοὺς ροδιακούς καταλόγους ὄνομάτων τοῦ 4ου, 3ου π. Χ. αἰώνος καὶ ἔξης, εἰς τοὺς δποίους τὰ δνόματα ἔχουν χαρακθῆ κατ' ἔτος (σημείωσιν τοιούτων καταλόγων ἴσρέων 6λ. εἰς Morricone αὐτ. σ. 359 ἔξ. πρ. καὶ σ. 356 ἔξ.), ὡς ἐπίσης καὶ πρὸς τὰς παρεχομένας κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ὑπὸ τοῦ Blinkenberg ἐπιγραφὰς Λίνδου τῶν αἰώνων τούτων ἱ. ἀ. II, I 1941 ἀριθμ. 42 ἔξ. Ἀριθμ. 68 ἔξ.

τόν. Ἀσφαλής ἀπάντησις εἰς αὐτά, λίγων ἐνδιαφέρουσα καὶ διὰ τὸ γενικώτερον πρόδηλημα τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν ἐντός καὶ ἐκτός οἰκουμένων περιοχῶν ἀποκρυπταλλωθέντων ἵερων σχηματισμῶν, μένον μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ῥοδιακοῦ Ἀσκληπιείου θὰ καταστῇ δυνατόν νὰ δοθῇ.

Κατὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ κυρίως ἵερου εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῷαντεμετωπίσθησαν εἰδικά τινα προβλήματα, τὰ ὅποια ἐπέδρασαν τελικῶς ἐπὶ τῆς ὅλης συνθέσεως.

Οὕτως, ως καὶ εἰς ἀλλας διατάξεις ἐπὶ ἀνδήρων, εἰς τὰς ὁποίας ἐνδιέφερε κυρίως ἡ προσθία ὄψις, εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς τῶν Δελφῶν,¹ ἐπὶ παραδείγματι, ἢ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἡρας Βασιλείας τοῦ Περγάμου,² τὸ κυρίως ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῷαντεμετωπίσθησαν εὑθυγράμμως, δι’ ἔγιαίου ἀναλήμματος ἢ ἀλλως. Κατὰ τὸ πλεῖστον μάλιστα ἡ κλειτύς παρέμεινεν, ως εἴδομεν, ὑπὸ τὴν φυσικήν της διαμόρφωσιν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης.

Εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ τὸ Πέργαμον τὰ οἰκοδομήματα διετάχθησαν ἔχοντα τὸ μέτωπον πρὸς τὴν προσθίαν πλευρὰν τοῦ ἀνδήρου. Ἐξ ὅλων τῶν γνωστῶν ἐφαρμογῶν τῆς διατάξεως ταύτης σαφέστερον ἐμφανίζει τὰ ὑπάρχοντα πλεονεκτήματα ἢ διάθεσις τῶν θησαυρῶν τῆς Ὄλυμπίας ἐπὶ τῆς κλειτύος τοῦ Κρονίου, ἀπὸ τοῦ 6'. ἡμίσεος τοῦ δου π. Χ. αἰώνος κατὰ παράταξι, μετὴ τοῦ δξονος τοῦ μήκους τῶν κτισμάτων ἐγκαρφίσου πρὸς τὴν κλειτύν.³ Οὕτως ἔξοικονομήθη χῶρος, ἀπεγωρίσθησαν ἐναργέστερον τὰ οἰκοδομήματα ἀπὸ τοῦ δάθους τῆς κλειτύος καὶ παρεσχέθη ἢ ἐμφαντικὴ σειρὰ τῶν προστόφων τῶν θησαυρῶν εἰς τὴν ἀπὸ Ν ἀγούσαν πρὸς τὸν μέγαν διωμὸν ποιμπήκην δόδον. Ἐντὸς τοῦ 6'. ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰώνος ἡ κλειτύς τοῦ Κρονίου ἐσχηματίσθη εἰς ἰδιόρρυθμον ἀνδηρον, ὑπὸ μορφὴν μνημειακῆς κρηπίδος φερούσης ἀρχιτεκτονικὰ ἀντίθηματα.

Εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῷαντεμετωπίσθησαν ὁ τρόπος οὗτος τῆς διατάξεως οὐδὲ ἐφηρμόσθη ἀλλη τις τῶν γνωστῶν ἐπὶ ἀνδήρων διατάξεων, εἰς τὰς ὁποίας δ ναός, τιθέμενος παραλήλως ἢ ἐγκαρφίσου πρὸς τὸ ἀνδηρον, ἀπετέλει τὸν πυρῆνα τῆς συνθέσεως τοῦ συγδλου.

Ἐγταῦθα τὸν πυρῆνα παρέσχεν δ προϋπάρχων διωμός, περὶ τὸν δποτον διεμορφώθη αὐτοτελῆς σχέδιον, κλειστὸς ὅπισθεν καὶ κατὰ τὰ πλάγια σχηματισμός. Πρὸς τὸν διωμὸν ἡρμόσθη δ ἐν παραστάσι δίστυλος ἴωνικός ναός Β, τεθεὶς ὑπὸ κανονικὴν ἀξονικὴν συσχέτισιν πρὸς αὐτόν.⁴ Παρὰ τὸν ναὸν ἐτέθη

¹ B.L. Demangel, Fouilles de Delphes II (1926) σ. 55 εξ. πίν. I.

² B.L. P. Schatzmann, Altert. von. Pergamon VI (1928) σ. 102 εξ. πίν. V-VIII.

³ Περὶ τῆς διατάξεως ταύτης, διθυμιαλως συμπληρωθεὶς, γίνεται λόγος εἰς τὴν πελέτην τῆς ὑποσ. 2 τῆς σ. 5.

⁴ B.L. Schatzmann, Kos I, σ. 34. εξ.

τὸ διειρέες οἰκοδόμημα Δ.,¹ μετὰ διωρικοῦ τετρακτύλου προδόμου, διὰ τοῦ δποίου συνεπληρώθη ἡ πλαισίωσις τῆς περὶ τὸν διωριὸν πλακτείας ἀπὸ Δυσμῶν.

Τὸ οἰκοδόμημα τούτο, ἀνεξχρήτιως τοῦ προορισμοῦ τῶν μερῶν του, περὶ τοῦ δποίου ἔχουν γίνει ποικίλαι ὑποθέσεις, ἀποτελεῖ ἐπὶ πλέον δεῖγμα ὑπαγωγῆς εἰς στωϊκὴν διαιρόρφωσιν ἢ καθ' οἰονδήποτε τρόπον συνδυασμοῦ πρὸς τοιαύτην διαιρόρφωσιν, χρησίμων χώρων τῶν ἵερων διὰ τὴν δημιουργίαν κανονικῶς πλαισίωντων στοιχείων.

Διὰ τῆς χρήσεως τοῦ διωρικοῦ ρύθμοῦ εἰς τὸ οἰκοδόμημα Δ., καὶ ἰωνικοῦ εἰς τὸν ναὸν κατέστη δυνατὸς ὁ δπτικὸς διαιρόρφωμὸς καὶ ἡ ἔξαρσις τοῦ ναοῦ (βλ. πλν. IV Λ).² Ή μέλιοδος αὕτη τῆς χρήσεως διαιρόρφων ρύθμῶν εὑρύτερον ἐφηρμόζετο, ὡς γνωστόν, πρὸς ἔξαρσιν τῶν ναῶν ἐντὸς τῶν πλαισίωντων κυττούς στωϊκῶν σχηματισμῶν, συνηθέστερον δὲ ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ ἰωνικὸς ρύθμος διὰ τὸν ναὸν, ὡς παρέχων εὐχέρειαν ὑπερυψώσεως τοῦ οἰκοδομήματος ἔναντι τῶν διωρικῶν στοιχῶν.

Πρὸς τούτοις διὰ τῆς παραχείψεως τῆς περιστάσεως εἰς τὸν ναὸν τῆς Κῶ ἀπεφύγθη ἡ διάταξις τῆς ἐνότητος τοῦ διωρικοῦ πλαισίου τῆς πλατείας τοῦ διωριοῦ.

Πρὸ τῆς ἀδιαρθρώτου δορείου πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἐτέθησαν γλυπτὰ ἀναθήματα, τῶν δποίων ἀπεκαλύφθησαν κατὰ χώραν αἱ βάσεις.

‘Η ἀρχικὴ μορφὴ τῶν λοιπῶν πλευρῶν τῆς πλατείας τοῦ διωριοῦ μετεβλήθη οὐσιωδῶς μεταγενεστέρως. Ἀπὸ Ν, πρὸ τῆς κατασκευῆς τῆς κλίμακος κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον, τὸ ἀγάλημα Ia - II ἐξειείνετο καὶ κατὰ τὸν χώρον τὸν καταληφθέντα ὑπὸ τῆς κλίμακος· λείψανά του ἀπεκαλύφθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων ἐκατέρωθεν τῆς κλίμακος, κατὰ δὲ τὴν ἴταλικὴν ἀναστήλωσιν διεπιστώθη ἡ διατήρησις τοιούτων λειψάνων καὶ ὑπὸ τὰ λείψανα τῆς κλίμακος, ἔνθα ἀπεκαλύφθησαν πρὸς τούτοις καὶ ἔχην δάθριον, ἕδρυμένων ἀρχικῶς πρὸ τοῦ ἀναλήμματος.³

Ἀπὸ Α τὸ διωρικόν ναὸν C παλαιότερα λείψανα εἶγαι ἀγεπαρχῆ πρὸς παροχὴν ἀσφαλοῦς εἰκόνος τῶν προϋπαρξάντων εἰς τὴν θέσιν κτισμάτων.⁴ Ἐκ τοῦ προσανατολισμοῦ δημος τῶν λειψάνων τούτων, τοῦ ταυτίζομένου πρὸς τὸν προσανατολισμὸν τοῦ ναοῦ C, ὡς καὶ ἐκ τῆς μικρᾶς δορειοδυτι-

¹ Αὔτ. σ. 49 ἐξ. εἰκ. 31.

² ‘Η εἰκὼν τοῦ πίνακος IV-A ἐλήφθη ἐκ τῆς συνολικῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ Ἀσκληπιείου διὰ τοῦ Schazmann (πλν. XXXIX), ἡ ἐποίη παρέχεται εἰς τὸν πίνακα II A τοῦ παρόντος.

³ Bk. Williams - Lehmann, ἔ. ἀ. σ. 15.

⁴ Ηροφορεικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ ἐκτελέσαντος τὴν ἀναστήλωσιν συναδέλφου κ. Morigiccone.

⁵ Bk. Schazmann, ἔ. ἀ. σ. 42 ἐξ. πλν. XXIII - XXIV.

κής στροφής τῆς παρακειμένης θύμικυχλίκης ἐξέδρας,¹ είναι προφανές δια-
άποδη τῆς ἐν λόγῳ ἀνατολικής πλευρᾶς δὲν είχεν ἐπιτευχθῆ ἐξ ἀρχῆς ἀξονι-
κής διετάξεως πλαισίωσις τῆς πλατείας τοῦ διωροῦ, ὡς ἀπὸ τῆς δυτικῆς καὶ
τῆς νοτίου πλευρᾶς, καίτοι ἀναμφισβητήτως η ὅλη πλαισίωσις ἔτεινε νὰ
λάβῃ σχῆμα II.

Ἡ ἐκ τῶν πραγμάτων συναγομένη αἰτιολόγγισις τῆς ἀσυμμετρίας ταύτης.
ώς καὶ η αἰτιολόγησις τῶν λοιπῶν ἰδιομορφιῶν, τῶν παρατηρουμένων εἰς τὴν
ἐν γένει διάταξιν τοῦ Ἱεροῦ, είναι λίγη διδακτική διὰ τὸν τρόπον ἀντιμετω-
πίσεως τῶν προβλημάτων συνήθεσις τῶν Ἱερῶν συγκροτημάτων κατὰ τὴν ἐν
λόγῳ ἐποχήν.

Σημειοῦται σχετικῶς διτὶ διεκρίνεται: σαφῆς η κατὰ τὴν πρώτην δια-
μόρφωσιν τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ καταδηληθεῖσα ἰδιαιτέρα προσπάθεια πρὸς
ἐπίλυσιν δύο κυρίως τεθειμένων δυτικερῶν προσβλημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ
ἐν ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἐπίτευξιν αὐτηγράς ἐνότητος τοῦ εὑρέος καὶ ἐπὶ δύο
ἐπιπέδων ἀναπτυχθέντος συνόλου, τὸ δ' ἔτερον εἰς τὴν τόγωσιν τῆς ἐντυπώ-
σεως τοῦ ναοῦ ἐντὸς τοῦ συνόλου τούτου.

Ἄγνωστος πρόθεσις τονώσεως τῆς ἐντυπώσεως τοῦ κυρίου ναοῦ, ποικιλο-
τρόπως ἐκδηλουμένη, διαπιστοῦται εἰς τὰ πλεῖστα τῶν Ἱερῶν συγκροτη-
μάτων, σχετιζεται δὲ πρὸς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ναοῦ καὶ πρὸς τὴν καθιερω-
μένην εἰς τὴν συγείδησιν τῶν Ἐλλήνων πρωτεύουσαν σημασίαν τοῦ ἐντὸς
τοῦ τειμένους, ως τοῦ οἴκου τοῦ Ηεοῦ, τοῦ στεγάζοντος τὸ λατρευτικὸν ἀγαλμα
καὶ ως τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀρχιτεκτονικοῦ ἀναθήματος.

Εἰς τὴν ἑξεταζομένην περίπτωσιν τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ τὴν δι-
σταμένην γενικὴν ἀνάγκην κατέστησεν ἐπιτακτικωτέραν η προφανῆς ἔνεκκ
τῆς ἰδιαιτέρας λατρευτικῆς σημασίας τοῦ διωροῦ χρῆσις τοῦ ναοῦ ὡς στοι-
χείου πλαισιούτος, ἀντὶ τῆς συνήθους θέσεως του ως περιεχομένου καὶ
μάλιστα, κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν ὡς κεντρικῆς διαθέσεως στοιχείου. Ἡ
σημειωθεῖσα παράλειψις τῆς περιστάσεως εἰς τὸν ναὸν πρὸς ἀποφυγὴν δια-
σπάσεως τοῦ ἀπὸ Δ πλαισίου τῆς πλατείας τοῦ διωροῦ, ἐπέτεινεν ἀσφαλῶς
τὴν εἰργμένην ἀνάγκην τονώσεως τῆς ἐντυπώσεως τοῦ οἰκοδομήματος.

Εἰς τὴν πρόθεσιν ἑξουδετερώσεως τῶν προκυψάντων μειονεκτημάτων
διφείλεται ἀγαμφιθόλως, πλὴν τῆς μηνημονεύθείσης ὑπερψύσεως τοῦ ναοῦ διὰ
τῆς χρήσεως τοῦ ιωνικοῦ διυθιμοῦ καὶ η ἔμφασις τῆς προσόψεως του διὰ τοῦ
ἕξαιρετικῶς δικθέος προδόμου, δ ὁποῖος ἑξισώθη σχεδὸν πρὸς τὸν σηκό..²

Κατὰ τὰ λοιπὰ η ἐντύπωσις τοῦ ναοῦ ἐτονίσθη διὰ τῆς γνωστῆς μεθόδου
τῆς παροχῆς τοῦ οἰκοδομήματος ἐν σχέσει πρὸς καίρια σημεῖα ἐνατεγίσεώς
του ὑπὸ διαγώνιου διφίν, καθιστῶσαν ἀμέσως αἰσθητὴν τὴν σωματικήν, τὴν
πλαστικήν, ὑπόστασίν του.

¹ Αὐτ. σ. 32 εξ.

² Αὐτ. πτν. XVII. Βλ. καὶ πτν. I τοῦ παρόντος.

Από τοῦ κέντρου πράγματι τῆς κυρυφῆς τῆς κλίμακος II - III, τῆς ἀγούσης εἰς τὸ κυρίως ίερόν, διὰ τοῦτο οὐδὲ τὴν πίνακα VI εὑνοεῖται ἀπὸ τῆς ἐν λόγῳ ἀπόψεως γωνίαν 36°, ἀντιστοιχοῦσαν εἰς 12° διὰ τὴν προσθίαν καὶ 24° διὰ τὴν μακρὰν πλευράν, ἔνεκα τῆς θέσεως τῆς κλίμακος ἀπὸ τῶν πλαγίων τοῦ ναοῦ.

Οἱ διαμοιρασμὸς οὗτος τῆς διπτικῆς γωνίας εἰς 1:2, εὐνοῶν τὴν πλαισιοῦσαν τὴν πλατείαν τοῦ διαμού προσθίαν πλευράν τοῦ ναοῦ, ἐμφανίζεται συγχρόνως ίσορροπος, ίδιᾳ ἐὰν ληφθούν ὅπερ δψιν ἀλλα χαρακτηριστικὰ σχετικὰ δείγματα.¹ Οὕτως εἰς τὸ ίερόν τῆς Ἀφαίας, εἰς τὸ διποίον παρουσιάζεται ἐν τῶν παλαιοτέρων γνωστῶν ἀλλὰ καὶ ἐπιτυχεστέρων δειγμάτων παροχῆς τοῦ ναοῦ ὅπερ διαγώνιον δψιν, διὰ τοῦτο προσφέρεται ὅπερ γωνίαν 60°, διαμοιραζομένην εἰς 24° διὰ τὴν πρόσοψιν καὶ 36° διὰ τὴν ἐγκαρσίως ὥστε πρὸς τὸν ἀξονα τοῦ προπύλου κειμένην μακρὰν πλευράν τοῦ ναοῦ. Ήτοι εἰς ἀναλογίαν 2:3 ὅπερ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Εἰς τὴν περίπτωσιν διμως ταύτην διὰ τοῦτο κατέχει τὴν κανονικὴν κεντρικὴν θέσιν του, ή δὲ γωνία ἐνατενίσεως τῆς προσόψεως δὲν ἐμφανίζει ίδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ὡς συνέδαινε προκειμένου περὶ γωνίαν κειμένων εἰς πλαίσιον. Εἰς ἀλλας μάλιστα περίπτωσεις κεντρικὴν θέσιν κατεχόντων ναῶν, πλαγίας ἐνατενίσεως ή ὅποδιαίρεσις τῆς διπτικῆς γωνίας, ή ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὴν πρόσοψιν μειοῦται: ἔτι περισσότερον. Τὴν μεγαλυτέραν τοιωτήν μείωσιν παρέχει τὸ ίερόν τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Σουνίου,² εἰς τὸ διποίον πρωτίστως ἑδάθη σημασία εἰς τὴν ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ ἐν γένει μακρότερην ἐντύπωσιν τοῦ ναοῦ, δευτερεύοντως δὲ ἐγδιέφερεν ή ἐνατένισίς του ἀπὸ τοῦ προπύλου. Ἐνταῦθα ή διπτικὴ γωνία τῶν 45° περιέλαβε κατὰ τὸ πλείστον τὴν μακρὰν πλευράν, ἐλάχισται δὲ μοιραι ὑπελείφθησαν πρὸς ὑποδήλωσιν τῆς κιονοστοιχίας τῆς προσθίας πλευρᾶς.

Αγιτιθέτως εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς διποίας διὰ τοῦτο κατεῖχε θέσιν εἰς τὸ πλαίσιον, φυσικὸν γάτο μεταβληθῆ ἐν σχέσει πρὸς τὸ μέτρον, ἐπὶ παραδείγματι, τὸ παρεχόμενον ὅπερ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας ή ἀναλογία τῶν ὑποδιαιρέσεων τῆς διπτικῆς γωνίας ὅπερ τῆς πλαισιούσης προσόψεως, ὡς συνέδη μετρίως καὶ ίσορρόπως εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῷ. Ἡ αὖξησις αὕτη δι' εἰδικοὺς λόγους ἐφθαγεν ἐγιότε μέχρις ἀπολύτου κυριαρχίας τῆς προσθίας ὑποδιαιρέσεως, ὡς

¹ Τινὲς τῶν ἀριθμῶν τῶν μοιρῶν διπτικῶν γωνιῶν, τῶν σημειουμένων εἰς τὴν παροῦσαν γοοῦνται περίπου, ὡς ληφθέντες ἐπὶ μικρᾶς κλίμακος σχεδιογραφημάτων. Τοῦτο διμως οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν ὡς πρὸς τὴν οὖσαν τῶν ἀναγραφομένων παρατηρήσεων.

² Bl. B. Στάθη, AE 1900, σ. 112 ἔξ. Αὐτ. 1917, σ. 168 ἔξ. Τὸ Σούνιον οἱ ναοὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς (1920) σ. 10 ἔξ. Hanell, ἔ. ἀ. σ. 283. Doxiadis, ἔ. ἀ. σ. 107 ἔξ. Dinsmoor, ἔ. ἀ. σ. 107, 363 ἔξ. W. Plommer, BSA, XLV (1950) σ. 78 ἔξ. Kirsten - Kraiker, ἔ. ἀ. σ. 117 ἔξ.

δεικνύει υπέρ πάν δλλο παράδειγμα τὸ Ἡράκλειον τῆς Θίσου.¹ Εἰς τοῦτο δικάς ἐφαίνετο ἀπό τοῦ προπύλου υπὸ γωνίαν 60°, διαμοιραζομένην εἰς 50° διὰ τὴν πλαισιοῦσαν τὴν πλατεῖαν τοῦ θωμοῦ προσθίαν πλευράν καὶ 10° διὰ τὴν πλαγίαν πλευράν· ητοι εἰς ἀναλογίαν 1:5 υπέρ τῆς προσόψεως.

Προκειμένου περὶ ναῶν τεθειμένων εἰς πλαισίουν εὐχερεστέραν καὶ συγήθως πλέον ἵσσορροπον διπτικήν διευθέτησιν ἐπέτρεπον οἱ κείμενοι ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου πρὸς τὴν εἰσόδου πλευρᾶς τοῦ πλαισίου, ὡς παρέχοντες κανονικῶς τὸ πρόσωπον εἰς τὸν εἰσερχόμενον. Οὕτως εἰς τὸ κυρίως ἵερὸν τῆς Ἀθηνᾶς Διιδίας δι παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν πλευράν κείμενος ναὸς παρείχετο διὰ μὲν τῆς κεντρικῆς τῶν 5 εἰσόδουν υπὸ γωνίαν 28° περίου, διαμοιραζομένην εἰς 20° διὰ τὴν προσθίαν πλευράν καὶ 8° διὰ τὴν πλαγίαν ἀπὸ δὲ τῆς εὐνοϊκωτέρας θορείου εἰσόδου υπὸ γωνίαν 30°, διαμοιραζομένην ἐξ ἴσου δι' ἑκατέραν τῶν πλευρῶν.²

Τὸν επενθυμίζεται σχετικῶς ὅτι τὸ ἐπιτυχέστερον δεῖγμα τοιαύτης διαγωνίου παροχῆς ναοῦ, παραλλήλως πρὸς τὸν ἀπὸ τῆς εἰσόδου καθοριζόμενον ἀξονα, ἀλλ᾽ ἐλευθέρως ἰδρυμένου, ἀπετέλεσεν δι Παρθενών, ἵδιᾳ μετὰ τὴν διελτιώτερην καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης νοτιοανατολικὴν στροφὴν τοῦ ἀξονος τῶν προπυλαίων τοῦ Μηνησικλέους. Ἐγταῦθα δι γάρ ἀπὸ μὲν τῶν προπυλαίων ἐφαίνετο κατὰ τὸ ἀνώτερον μέρος του υπὸ γωνίαν 30°, διαμοιραζομένην, εἰς 12,30° διὰ τὴν μακράν καὶ 17,30° διὰ τὴν στεγὴν πλευράν (2:3), ἀπὸ δὲ τοῦ ἰδιαιτέρου προπύλου του υπὸ γωνίαν 45°, διαμοιραζομένην εἰς 12° διὰ τὴν πλαγίαν πλευράν καὶ 33° διὰ τὴν στεγὴν, προφανῶς πρὸς ἔξαρσιν τῆς πλευρᾶς ταύτης, τῆς τοιούτερης καὶ διὰ τῆς κλιμακοειδοῦς ὁρίσεως.³

Εἰς τὴν εἰρημένην ἐπιτυχῆ διευθέτησιν τῶν γωνιῶν ἐνατενίσεως τοῦ γκοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς Κώ ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἀνερχόμενον τὴν κλίμακα τοῦ κυρίως ἱεροῦ οὐσιωδῶς συνέβαλεν ἡ μικρὰ μετατόπισις πρὸς Α τῆς κλίμακος ΙΙ - ΙΙΙ, ἡ ὅποια κανονικῶς θὰ ἐπρεπε νὰ εὑρίσκηται ἐγγύτερον τοῦ μεταξὺ θωμοῦ καὶ ναοῦ ἀξονος, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ λοξὴ πορεία τοῦ ἀναλήμματος ΙΙ - ΙΙΙ κατὰ τὰ νοτιοανατολικά. Ἡ ἀλλως ἀνεξήγγητος πορεία αὔτη, ἡ θέσασα τὸν ναὸν εἰς διαγώνιον, ἀγτὶ τῆς κανονικῆς παραλλήλου σχέσεως πρὸς τὸ ἀνάλημμα, ἐθελτίωσεν ὥσαύτως τὴν ἐντύπωσιν τοῦ οἰκοδομήματος ἀπὸ τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ κάτω ἀνδήρου, τοῦ κειμένου ἀγατολικῶς

¹ Βλ. M. Launey, Études Thasiennes I (1940). Πρε. R. Martin, REG LXII (1949), σ. 220 ἐξ. LXVII (1953), σ. 281. Scranton, ἔ. ἀ. σ. 257.

² Βλ. Kirsten - Kraiker, ἔ. ἀ. σ. 375, εἰκ. 98.

³ Περὶ τῆς διαρρυθμίσεως τῆς ἀθηναϊκῆς ἀκροπόλεως ἀπὸ τῆς περικλείου ἀποχῆς εἶτε θλ. G. Ph. Stevens, Hesperia, V (1936) σ. 443 ἐξ. Suppl. III (1940), σ. 1 Classical buildings, (1955) πλv. I ἐξ. Πρε. Martin l' Urbanisme... σ. 147, 259 ἐξ. Πρε. Hill, ἔ. ἀ. σ. 152 ἐξ. σ. 240 ἐξ.

τῶν κλιμάκων, τὸ δὲ ποιὸν ἀπετέλει· καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ παλαιοῦ ἱεροῦ. Ἐκ τούτου δὲ ναὸς ἐφαίνετο ὑπὸ ποικίλας πλεονεκτικὰς διαγωνίους ἐπίσης ὅφεις.

Ἡ παρέκκλισις αὕτη τῆς πορείας τοῦ ἀναλόγματος, ἡ δὲ ποίησις ἔχειν ὡς συνέπειαν τὴν διατάραξιν τῆς πλαισιώσεως τῆς πλατείας τοῦ θηρεοῦ, πρὸς ἀποφυγὴν σχηματισμοῦ δυσαρέστου δξείας γωνίας μεταξὺ τοῦ ἀναλόγματος καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ πλαισίου, ὥφειλετο ἀναμφιβόλως εἰς ἐνσυγ-εἰδητον ἐπιδιώξιν δελτιώσεως τῆς ὅψεως τοῦ ναοῦ ἀπὸ τῶν ὧν ἄνω ἀπόψεων, ἐπὶ τῇ δάσει συστηματικοῦ εὐρέος σχεδίου. Τοῦτο καταφαίγεται ἵδιᾳ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δὲν πρόκειται περὶ μεμονωμένου φαινομένου ἀλλὰ περὶ συ-δρόμου ἀλλων τοιούτων «ἄνημαλιῶν», αἱ δὲ ποίησις ἀπεισκόπου, εἰς τὸν αὐτὸν σκοπόν.

Οὕτω καὶ ἡ μετὰ προπύλου κλίμαξ III - IV, ἡ ἄγουστα ἔξωθεν εἰς τὸ τέμενος, δὲν ἐτέλη ἐπὶ τοῦ ἁξονος τῆς κλίμακος II - III, ἀλλ' ἀνατολικώτε-ρον, ὑποχρεοῦσα τὸν ἐπισκέπτην εἰς εὐνοεῖντι λοξὴν πορείαν πρὸς τὸν γαύν, κατὰ τὴν διοίκην οὗτος ἐφαίνετο καὶ πάλιν ὑπὸ πλεονεκτικὴν διαγώνιον ὅψιν (πλ. V).

Ἡ θέσις αὕτη τοῦ προπύλου καὶ τῆς κλίμακος III - IV, κειμένων κανο-νικῶν κατὰ τὸ κέντρον τῆς προσόψεως τοῦ τεμένους, συνεπήγετο μεταπόπισιν διοκλήρου τοῦ ἐπὶ τοῦ κάτω ἀνδήρου στιούκου σχηματισμοῦ πρὸς Α, ἐν σχέ-σει πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ θωμοῦ καὶ τοῦ ναοῦ παρεχόμενον ἀξονα, μετ' εὐεργετι-κῆς συνεπείας διὰ τὰς σημειωθείσας ἥδη πλεονεκτικὰς ὅψεις τοῦ γαύν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ κάτω ἀνδήρου.

Ἐκ τῶν τυπικωτέρων δειγμάτων ἴερων, εἰς τὰ διοίκην δὲ ναὸς περιελήφθη εἰς τὰ πλαισιούτα στοιχεῖα ἐσημειώθη ἀνωτέρῳ τὸ Ἡράκλειον τῆς Θάσου, τοῦ διοίκου δ τελικὸς σχηματισμὸς παρουσιάζει σημαντικὰς ἀναλογίας πρὸς τὴν διαιρόφωσιν τοῦ κυρίως ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ. Πρόκειται περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ θου π. Χ. αἰῶνος, δὲ διοίκης ἰδρύθη παρὰ τὴν βόρειον πλευράν τῆς περὶ τὸν θωμὸν σχηματισθείσας αὐλῆς, τῆς πλαισιωθείσας διαθυμιαίως ἐντὸς τοῦ ὅου καὶ τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος.¹ Τὰ ἐκ τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ προ-κύψαντα μειονεκτήματα ἔξουδετερώθησαν δι' ἔξαρσεως τοῦ οἰκοδομήματος ἐπὶ εἴδους ποδίου, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τῆς κατασκευῆς περιστάσεως, ἡ δὲ ποίησις ἐνταῦθα οὐδένα κίγδυνον διασπάσεως συνεπήγετο, ἐφ' ὅσον δὲ ναὸς εὑρίσκετο μόνος ἐπὶ τῆς ἐν λόγῳ πλευρᾶς τῆς αὐλῆς. Διὰ γὰρ καταστῇ μάλιστα δυνα-τὸν γὰρ πλαισιώσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέραν ἔκτασιν, ἀνευ ἀναλόγου ἐπαχθοῦς ἐπαιξήσεως τοῦ ὅγκου τοῦ σηκοῦ ἡ περιστασὶς διηγερύνθη εἰς διαθυμὸν προκαλέσαντα ὅλως ἀσυνήθη σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὸν σηκόν. Ἐπιπροσθέτως ἡ ἐντύπωσις τοῦ ναοῦ ἐβελτιώθη καὶ διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀπὸ τῆς ἀξονικῆς διατάξεως τοῦ πλαισίου, ἐπιτευχθείσης διὰ μικρᾶς ἀποκλίσεως τῶν

¹ Bl. Launey, έ. ἀ. πλ. XIX.

πλέοντων του ἀπὸ τοῦ ὑφισταμένου κοινοῦ προσανατολισμοῦ, ή ὅποια ἔνταῦθα
ἦτο δυνατή, ὡς ἐκ τῆς ἐμμεσωτέρας σχέσεως τοῦ ναοῦ πρὸς τὸν βωμόν, τὸν
ἀποτελούντα ἐπίσης τὸν πυρῆγα τῆς συνθέσεως.

Κατὰ τὴν διαιρόφωσιν τοῦ ὠσαύτως μηνημονευθέντος κυρίως ἕεροῦ τῆς
Ἀθηνᾶς Διηγδίας, ή ὅποια συνετελέσθη θαθμιαίως ἔντὸς τοῦ β' ἡμίσεος τῆς
4ης π. Χ. ἐκατονταετηρίδος, ἐπὶ τῇ δάσει κοινοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου ἀσφαλῶς,
ἢ δωρικὸς ἀμφιπρόστυλος τετράστυλος γαός, κατέχων τὴν ἐμφανεστάτην ἀπὸ
τῆς Ηλάσσης ἵδιᾳ θέσιν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ πραγοῦς τῆς ἀκροπόλεως, περι-
ελήφθη εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ πρὸ αὐτοῦ σχηματισθέντος ἐπὶ ἀνδήρου στω-
κοῦ δρθογωνίου. Τὰ συναρπῆ ως πρὸς τὸν ναὸν μειονεκτήματα ἔξουδετερώθη-
σαν, πλὴν τῶν ἄλλων, διὰ τῆς προσθολῆς ἐπὶ τῆς σχηματισθείσης αὐλῆς τοῦ
προσθίου μέρους τοῦ οἰκοδομήματος, ως καὶ διὰ τῆς κατασκευασθείσης εὑρείας
κλίμακος, τῆς ἀγούσης ἀνω εἰς τὸ ἀνδήρον. Ἐκ τῶν παρὰ τὴν κορυφὴν τῆς
κλίμακος ταύτης διανοιγομένων πέντε εἰσόδων παρείχοντο πλεονεκτικαὶ ὅψεις
τοῦ ἔναντι, παρὰ τὴν δορεούσυτεκήν γωνίαν ἰδρυμένου γαοῦ, ἐκ τῶν ὅποιων,
ὅς ἐσημειώθη, αἱ τρεῖς διαχώνιοι.

Ἐκ τῶν σπανίων περιπτώσεων, κατὰ τὰς ὅποιας ὁ ναός, πέραν τῶν ἥδη
σημειωθέντων, ὑπέστη πραγματικὴν ἐνσωμάτωσιν πρὸς πλαισίωσιν, χρήσιμον
εἶναι γὰρ μηνημονευθῆ ἔνταῦθα, ως χρηκτηριστικόν, τὸ παράδειγμα τοῦ ναοῦ
τοῦ Διός Σωτῆρος τῆς Μεγαλοπόλεως (3ος π. Χ. αἰών);.¹ Ο ναὸς οὗτος, τεθεὶς
ἔντὸς τῆς τριπλῆς στοᾶς τοῦ δάσους τοῦ κλειστοῦ περιστύλου τεμένους, ἔκειτο
ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ ἀξονός του, ἐπὶ τοῦ διποίου καὶ ἡ κυρία μετὰ προπύλου
εἰσόδος ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς. Πρὸς ἐμφαντικὴν τόνωσιν τῆς μειωθείσης
ἐκ τῆς ἐνσωματώσεως πρὸς τὴν στοάν ἐντυπώσεως τοῦ γαοῦ προεβλήθη πρὸς
κύτον, ἔντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ περιστυλίου, τῆς περιλαμβανούσης τὸν βωμόν,
ἔξαστυλον προστῷον. Ἀπὸ τῆς κυρίας, τῆς προσθίας εἰσόδου, διὰ τοῦ
προκειμένου περὶ συμμετρικῶν διατεταγμένων τεμενῶν, ἐφαίνετο κατ' ἐγώπιον
ἔνδικρέον ὅμως εἶναι διὰ ἀπὸ τῆς θέσεως τῆς «ἔξεδρας», κειμένης εἰς τὴν
πλαγίαν δόρειον πλευράν, εἰς τὴν διποίαν διὰ Knoblauchί ἀνεγγώρισεν διὰ
ὑπῆρχε πρόπυλον, διὰ τοῦ γαοῦ ἐφαίνετο ὑπὸ διαχώνιον ὅψιν διὰ μέσου τῶν κιονο-
στοιχιῶν τῶν στοῶν τοῦ πλαισίου, καὶ δὴ καὶ ὑπὸ γωνίαν 45°.

Σημειωτέον διὰ τὴν τοιαύτην παροχὴν γαῶν ὑπὸ διαχώνιον ὅψιν ἐκ δευτέρας
εἰσόδου δὲν εἶγαι μοναδικήν ἀπὸ τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος ἵδιᾳ, διε τὴν τάσις
πρὸς κανονικὴν ἢ καὶ σύμμετρον διάταξιν τῶν ἕερῶν ὑπερισχύει συχνότερον
ἴσηνται ἄλλων ἀντιρρόπων τάσεων, ὑφισταμένων εἰς τὰς συνθέσεις, ἀπαντᾶ καὶ
ἄλλαχον, ως ἐπὶ παραχθείγματι εἰς τὸ ὑπέρ τὸ θέατρον τῶν Αἰγῶν ἕερδυ (2ος

B. A. Gardner - W. Schultz, Excav. at Megalopolis (1892) εἰκ. 55. ΙΙρδ.
B. Knoblauch, AA 1942, σ. 148 εἰς Martin, Recherches... σ. 528.

π. X. αι.).¹ Εἰς τὸ τέμενος τοῦτο δὲ ναὸς ἔτέθη ὑπὲρ τὴν πρὸς τὸ θέατρον κλειτύν, ληγφθείσης κυρίως ὑπὸ ὅψιν τῆς ἐξ ἀπόπτου ἐντυπώσεως του. Ἔνεκα τούτου, πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως τῆς εἰκόνος, κατὰ τὸ ὅπισθεν μέρος τοῦ ἱεροῦ, ἀπὸ τοῦ ὁποίου καὶ ἡ πρόσοψις τοῦ ναοῦ, δὲν ἐπεδιώχθη δρθιγάνιος σχηματισμὸς τοῦ πλαισίου. Οὕτω συνέβη παλαιότερον καὶ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρχίας ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς· εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Σουνίου ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς θαλάσσης, δθεν τὸ τέμενος διετήρησε τὴν φυσικὴν γραμμὴν τῆς ὀχυρώσεως· εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Περγάμου,² ὡς πρὸς τὴν ἀπὸ τῆς κοιλάδος πλευρὰν τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ πλαισίουσαντος κατὰ τὸν 2ον π. X. αἰώνα τὸν γκόν (μέσα 3ον π. X. αι.) κ. ἄ. Εἰς τὰς Αἰγὰς κατὰ τὰ λοιπὰ τὸ τέμενος ἐπλαισιώθη δρθιγάνιας, ἀπὸ δὲ τῆς δυτικῆς καὶ νοτίου πλευρᾶς διὰ στοῦν, συμφώνως πρὸς τὴν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς.³ Απὸ τῆς στεγῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἔτέθη ἡ μία τῶν κυρίων μετὰ προσόπου εἰσόδων, ἀπὸ τῆς δυοῖς δὲ ναὸς ἐφράγμετο κατ' ἐνώπιον, ἀπὸ τῆς νοτίου δὲ ἔτέρα, μετὰ προπύλου ἐπίσης, ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲ ναὸς παρείχετο ὑπὸ διαγώνιον ὅψιν 45°.

Ἄξιοσημείωτον ἐνταῦθη εἶναι ὥσπαντας, ὡς ἰδιόμορφον, καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀπολύτως συμμετρικῆς διατάξεως διπλοῦ τεμένους τῆς συνοικίας τοῦ λιμένος τῆς πόλεως τῆς Κῷ (2ος π. X. αι.),⁴ εἰς τὸ ὁποῖον ἐν σχέσει πρὸς ἔκαστον τῶν δύο παρακειμένων προπύλων τῆς προσθίας πλευρᾶς παρείχετο δὲ προκείμενος ναὸς κατ' ἐνώπιον, δ δ' ἔτερος ὑπὸ διαγώνιον ὅψιν.

Ἡ ὑπὸ ἔξέτασιν πρώτη διαμόρφωσις τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῷ εἶναι σημαντικὴ καὶ ὡς παρέχουσα ἐν τῶν τελευταίων γνωστῶν δειγμάτων πλήρους ὑπερισχύσεως ἀντιρρόπων τάσεων ἔνχντι τῆς ἐπιδιώξεως κανονικῆς, ἀξονικοῦ χαρακτῆρος, διατάξεως, μετ' εὐρυτάτων συνεπειῶν εἰς δάρος τῆς ἐπιδιώξεως ταῦτης, ἡ δυοῖα, ὡς εἰδομεν, σαφῶς εἰχεν ἐκδηλωθῆ εἰς τὴν σύνθεσιν. Ο παραμειρισμὸς τῆς ἐν λόγῳ ἐπιδιώξεως εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἐνδιαφέρων, προκειμένου μάλιστα περὶ ἱεροῦ τὸ πρῶτον ἐξ ἀρχῆς σχεδὸν διατασσομένου, ἐφ' ὃσον εἶχον ἡδη ἐμφανισθῆ ἐπιτυχῆ δείγματα κανονικῆς ἡ καὶ συμμέτρου διατάξεως, εἰς πολλαπλῆς συστάσεως τεμένη, ὡς εἶναι τὸ σημειωθὲν Ἀσκληπιείου τῆς Κορίνθου, τὸ κυρίως ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς Διηδίας ἡ καὶ τὸ Ἡράκλειον τῆς Θάσου, σταθερῶς δὲ ἡ οἰκεία χωρορρυθμικὴ ἀντίληψις ἔβαινεν ἡδη πρὸς πλήρους συμμετρίας ἐκφάνσεις, οἷα ἡ διάταξις τοῦ ἀνω ἀγθήρου τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῷ, ἡ μνημονευθεῖσα διάταξις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς Σωτῆρος.

¹ Bl. R. Bohn, Altert. von Aegae (Ergänzungsh. II JdI, 1889) σ. 85 ἔξ. εἰκ. 36, 40. Περὶ τοῦ «περγαμηνοῦ» χαρακτῆρος τῆς δλῆς διαμορφώσεως τῶν Αἰγαίων δι. Martin, L. Urbanisme... σ. 154 ἔξ.

² Bl. R. Bohn, Altert. von Pergamon II (1885). W. Zschietzschmann, RE XIX₁, (1937) λ. Pergamon, 1258.

³ Bl. L. Morricone, Boll. d' Arte 1950, σ. 63 ἔξ. εἰκ. 13 σ. 66 ἔξ.

τῆς Μεγαλοπόλεως ἢ ἡ διάταξις τοῦ οἰκοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Λευκοφρυήνης εἰς .
Μαγνησίᾳ τὴν ἐπὶ Μαιάνδρῳ, ἢ ἐκτελεσθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἐρμογένους¹ κ.ἄ. αἱ
ἀποιαὶ καθώρισαν τὸν τελικὸν χαρακτῆρα τῶν οἰκῶν συνθέσεων ἀπὸ τῆς ὑστέ-
ρας ἵδιᾳ Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ ἔτης.

Ως συνέδινε καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, θε ταῖς εἰς τὰ πλέον αὐτηρᾶς
διατάξεως κανονικὰ οἰκά συγκροτήματα, τὰ ἐπιτευχθέντα ἐλευθέρως ἢ καὶ
ἐντὸς τῶν ἀξονικῆς διατάξεως ἱπποδαμείων πολεοδομικῶν συγάλων, συχνάκις
ἔνεφχνίζοντο λεπτομερεισκαὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς κανονικότητος καὶ ἵδιᾳ ἀπὸ
τῆς συμμετρίας, ἀφορῶσαι εἰς τὴν σχέσιν ναοῦ καὶ πλαισίου ἢ εἰς τὸ σχῆμα
τοῦ πλαισίου, ὡς καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς εἰσόδου τοῦ τεμένους, τιθεμένης
συνήθως παρὰ τὴν γωνίαν.² Τοιαῦται ἐπὶ μέρους ἀποκλίσεις οὐδέποτε ἔλειψαν
καὶ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων οἰκῶν συγθέσεων. Ἐγίστε μάλιστα, εἰς περιπτώσεις
κατὰ τὰς ὁποίας αἱ μεγάλαι διατάξεις τῶν πλαισιούντων στωϊκῶν δρθο-
γωνίων ἀπέκλειον στενοτέρων συσχέτισίν των πρὸς τοὺς ἐντὸς αὐτῶν ἰδρυμέ-
νους ναοὺς ἢ βωμούς, ὡς ἐπὶ παραδείγματι προκειμένου περὶ τοιούτων κατα-
τκευῆν τιθεμένων ἐντὸς ἀγορῶν, ἢ ἰδρυσις τῶν οἰκῶν κτισμάτων ἐδασίζετο
κατὰ τὸ πλειστον ἐπὶ τῶν παλαιῶν δρπικῶν καὶ λοιπῶν κριτηρίων, τιθεμένης
εἰς δευτέρων μοίραν τῆς ἐπιδιώξεως πλήρους κανονικότητος ἢ συμμετρίας.
Ἐκ τῶν τεμενῶν χαρακτηριστικῶντερον σχετικὸν παράδειγμα ἀποτελεῖ τὸ
οἰκόδομον τῶν Λαγγήνων,³ εἰς τὸ ὅποιον ὁ ναὸς τῆς Ἐκάτης (τέλ. Καὶ π. Χ. αἱ.),
παρὰ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν ἐπαύγησιν τοῦ δύγκου του διὰ τῆς ψευδοδιπτέρου περι-
στάξεως, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συσχετισθῇ συμμετρικῶς μετὰ τοῦ ἐκτεταμένου
τραπεζοειδοῦς στηνίκου περιπολίου, σταύχειωδῶς δ' ὡς ἐκ τούτου μόγον ἡρμό-
ζηθη πρὸς τοὺς ἀξονας τοῦ πλαισίου. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ συσχετισμὸς τοῦ συ-
όλου καὶ τῶν εἰσόδων τοῦ τεμένους πρὸς τὸν ναὸν ἔγινε κατὰ τὸν παλαιόδυ-
τρόπον.

Εὑρείας ἐκτάσεως ἐν τούτοις ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς κανονικότητος εἰς τεμένη,
εἰς τὰ ὅποια εἰλέγειν ἥδη ἐκδηλωθῆ τοιαύτη τάσις, ἀνάλογοι πρὸς τὴν ἀπό-
κλίσιν τὴν παρατηρουμένην εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῶ, μόνον ἐντὸς παλαιό-
τερου συντεθέντων ἢ ἀναμορφωθέντων συγκροτημάτων ἐμφανίζονται συχναῖ,

¹ Βλ. J. Kohte, εἰς C. Humann, Magnesia am Maeander (1904) σ. 39 ἔξ.
σ. 91 ἔξ. πτν. II. Πρδ. Dinsmoor, ἔ. ἀ. σ. 274 ἔξ. σ. 377. Βλ. καὶ A. von Gerkan,
Griech. Städteanlagen (1924) σ. 104 Lehmann - Hartleben ἔ. ἀ. σ. 176. Doxiadis,
ἴ. ἀ. σ. 51 ἔξ. Martin, Recherches... σ. 530 ἔξ. D. S. Robertson, A Handbook of
Greek and Roman Architecture² (1954) σ. 153 ἔξ.

² Βλ. Gerkan, ἔ. ἀ. σ. 105. Wycherley, ἔ. ἀ. σ. 100. Martin, L'Urbanisme...
σ. 289.

³ Βλ. G. Mandel, Catal. Sculpt. Gr. Rom. Byz. Constantinople (1922) σ. 428
ἔξ. σ. 432. A Schoeber, Der Fries des Hekateions von Lagina (Istamb. Forsch. II,
1933) σ. 9 ἔξ. M. Bieber, The Sculpture of the Hellenistic Age (1955) σ. 165. Πρδ.
Dinsmoor, ἔ. ἀ. σ. 282.

δρείλογται δὲ κυρίως εἰς ποικίλας λατρευτικάς, αἱσθητικάς ή καὶ πρακτικής φύσεως ἀνάγκας, εὐχερέστερον ὑπερισχυόσας ἔναντι τῆς εἰρημένης τάσεως μέχρι τῆς ἐν λόγῳ ἐποχῆς.

Οὕτως εἴς τινας περιπτώσεις ή τάσις αὕτη ἔσχεν δλως ἀτελῆ ἀποτελέσματα. Εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν Δελφῶν¹ ἐπὶ παραδείγματι, καίτοι ἐσημείωσεν εἰς αὐτὸ μίαν τῶν παλαιοτέρων γνωστῶν ἐκδηλώσεών της, περιωρισθη μέχρι τέλους εἰς τὴν κατὰ τὸ δ'. ἡμίσου τοῦ δου π. X. αἰώνος ἐκτελεσθείσαν παράλληλον χάραξιν τῶν πλευρῶν τοῦ περιβόλου. Εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τῆς Δήλου,² πρωτόμως ὠσκύτως ἐμφανισθείσα διὰ τῆς οἰκοδομήσεως τῆς στοᾶς τῶν Ναξίων περὶ τὰ μέσα τῆς δης π. X. ἐκαπονταετηρίδος, διὰ τῆς δοποίας ἐσχηματίσθη δρθογωνίως σχεδὸν ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ τεμένους, ἀποσπασματικῶς μόγον καὶ ἀσυνδέτως ἐξεδηλώθη ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὴν διάθεσιν τῶν πλαισιουσῶν τὸ τέμενος οἰκοδομῶν ἡ εἰς τινας ἐτωτεινὰς ἐπὶ μέρους διατάξεις.

Ἡ διάταξις ἀφ' ἑτέρου τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργους,³ ἡ ἐκτελεσθείσα κατὰ τὸν δου καὶ 4ου π. X. αἰώνα, παρουσιάζει ἐν τῷ πλέον ἐνδιαφερόντων ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς παρούσης δειγμάτων ἀκολήσεως τῆς συνθέσεως ἀπὸ σχῆμας ἐκδηλωθείσης εἰς αὐτὴν προθέσεως κανονικοῦ δρθογωνίου σχηματισμοῦ τοῦ κυρίως ἱεροῦ τοῦ τεμένους. Εἰς τοῦτο καίτοι ἡ εὐρεῖα κλίμαξ, ἡ ἄγουστα εἰς τὸ ἀνδηρον, ἐπὶ τοῦ δοποίου δ σχηματισμὸς ἐξησφάλιζεν εύνοικάς ὅψεις τοῦ εἰς κεντρικὴν θέσιν ἰδρυμένου ναοῦ τοῦ Εὔπόλου, κατὰ τὴν τελικὴν ἐν τούτοις συμπλήρωσιν τοῦ 4ου π. X. αἰώνος, προφανῶς διὰ νὰ μὴ παρακαλοῦῃ ἡ ἀπὸ τῶν νοτιοδυτικῶν λίαν πλεονεκτικὴ ὅψις τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυρίως ἱεροῦ ἐν γένει, ἡ πλευρὰ αὗτη παρέμεινεν ἀνοικτή, προτιμηθείσης τῆς ἰδρύσεως τοῦ οἰκοδομήματος IV δορειοδυτικώτερον, μιλονότι τοῦτο συνεπήγετο ματαίωσιν ἐντεῦθεν τοῦ κατὰ τὰ λοιπὰ ἐπιτευχθέντος δρθογωνίου σχεδὸν σχηματισμοῦ τοῦ κυρίως ἱεροῦ.

Εἰς τὴν Ὁλυμπίαν δ κανονικὸς σχηματισμὸς τοῦ μηγμονευθέντος ὥστας ἀνωτέρω κυρίως ἱεροῦ τοῦ τεμένους,⁴ δ ὁ ποιοὶς ἦρχισε περὶ τὴν καμπὴν τῆς δης πρὸς τὴν 4ην π. X. ἐκαπονταετηρίδα, καθυστέρησεν ἀκολούθως μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς 4ης ἐκαπονταετηρίδος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα

¹ Πλὴν τῶν Fouilles de Delphes ἔλ. P. De la Coste - Messeliers, Delphes (1915). Dinsmoor, §. ἀ. σ. 368 ἔξ. Kirsten - Kraiker, §. ἀ. σ. 161 ἔξ. σ. 457. Πρό. Lehmann - Hartleben, §. ἀ. σ. 165.

² Περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἱεροῦ ἔλ. R. Vallois, L' Architecture Hellénique et Hellénistique à Délos (1944) σ. 7 ἔξ. σ. 109 ἔξ. Les Constructions antiques de Délos (1953) πιν. I. N. M. Κοντολέσοντος, Οθηγός Δήλου (1950). Kirsten - Kraiker, §. ἀ. σ. 299 ἔξ. σ. 460.

³ Βλ. Waldstein, §. ἀ. πιν. V, VI.

⁴ Βλ. ὑποσ. 2 σ. 5.

Ξενεκα τῶν θρησκευτικῆς φύσεως δυσχερεῖων, τὰς ὁποίας συγεπήγετο ὁ ἐπιβαλλόμενος πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σχηματισμοῦ τούτου ἀποχωρισμὸς τῆς ἀλτεως ἀπὸ τοῦ λατρευτικῶς καὶ δργανικῶς συνδεομένου μετ' αὐτῆς σταδίου. Καὶ πάλιν δημος πλήρης δρθογώνιος σχηματισμὸς ἐπετεύχθη τελικῶς μόνον ἀπὸ Α, ἐνθα καὶ στοιχί, ἀπὸ Ν διὰ τοῦ περιβόλου καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ ἀναλήμματος τοῦ Κρονίου ἀπὸ Βορρᾶ. Κατὰ τὸ δυτικώτερον μέρος ἡ ὑπαρχίας τῶν παλαιοτέρων οἰκοδομῶν ἐπέδιλε μεταβολὴν τῆς κατεύθυνσεως τοῦ ἀναλήμματος. Ἀπὸ Δ τέλος τὸ ἀρχικῶς, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, καθέτως πρὸς τὸ γότιον μέρος τοῦ περιβόλου ἀχθὲν ἐντὸς τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 4ου π. Χ. αἰώνος τείχος, μετετέθη, προσλαβόντων λοξὴν πρὸς τὰ δυρειδυτικὰ κατεύθυνσιν, προφανῶς πρὸς ἔξοικον δῆμησιν χώρου διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ Φιλιππείου.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν παρατιθεμένων παλαιοτέρων τῆς πρώτης διαμορφώσεως τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῷης διειγμάτων εὑρεῖας ἀποκλίσεως ἱερῶν σχηματισμῶν, ἀπὸ σαφῶς ἐκδηλωθείσης εἰς αὐτὸν τάσεως πρὸς κανονικότητα, ξενεκα τῆς ὑπερισχύσεως ἀλλων ἀντιρρόπων ἀναγκῶν, θεοῦ ἐπρεπε γὰρ ὑπομηγησθῆ πρὸς τούτοις ἡ σημειώθεισα ἀνωτέρω περίπτωσις τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Ἐπιδαύρου. Εἰς τοῦτο, ὡς ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας λατρευτικῆς προφανῆς σημασίας τῆς θέσεως τῆς καταληφθείσης ὑπὸ τῆς θόλου, ἐπειδήθη, ὡς εἴδομεν, παραμερισμὸς τοῦ γαστοῦ, συνεπαγόμενος οὐσιώδη διατάραξιν ἀπὸ Α τῆς κατὰ τὰ λοιπὰ ἐπιτευχθείσης δρθογώνιου διατάξεως τοῦ κυρίως ἱεροῦ.

Ἡ ἔδρυσις γαῶν εἰς τεμένη κανονικῶς προσιτά ἀπὸ διαφόρων μερῶν πέριξ συνεπήγετο τὴν εὐχέρειαν παροχῆς πλειόνων εὐνοϊκῶν ὅψεων τῶν μνημείων τούτων ἀπὸ καὶ ίσων διὰ τὴν ἐντύπωσίν των σημείων. Ἀπὸ τῆς ἀπόφεως ταύτης τὰ ἐπιτυχέστερα δείγματα παρέχουν τὸ ἐν συνόλῳ περιθεδλημένον τέμενος τῶν Δελφῶν καὶ τὸ ἀνοικτὸν τέμενος τῆς Ὁλυμπίας.

Ἐγκατι τοῦ ἐν λόγῳ πλεογεκτήματος τῆς ποικιλίας ἡ ἔξι ἀντιθέτου περιβολῆς μιᾶς μόνον κυρίας εἰσόδου εἰς τὸ ἱερόν παρετίχει τὴν δυνατότητα στεγοτέροχς συγδέσεως τοῦ συγόλου, διὰ τῆς χρήσεως ὡς βασικοῦ ἀξονος συνέσεως τῆς συνήθως διὰ προπύλου ἢ ἀπλῆς θύρας καθοριζομένης πορείας πρὸς τὰ γαῶν ἡ δωμάτων.

Ο τρόπος οὗτος συγδέσεως, ἐμφανισθεὶς πρωτόμως εἰς τὸ Ἡραίον τῆς Σάμου, κατὰ τὴν περίοδον τοῦ ἑκατομπέδου II,¹ ἐν συνεχείᾳ δὲ συχνάκις

¹ Βλ. E. Buschor, AM LV (1930) σ. 22 ἔξ. E. Buschor - H. Schleif, αὐτ. LVIII (1933) σ. 146 ἔξ. πίν. XLIX. Kirsten - Kraiker, ἔ. ἀ. σ. 340 ἔξ. σ. 461. Εἰς τὰς τῆς Σάμου, ἀνῆκον εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν μακρὰν οἰκισμῶν τεμενῶν, δ περίοδος, ἵνα δὲ τοῦ διπολού περισλαμβάνοντο μόνον ἱεραὶ κατασκευαῖ, καίμενος παρ' εὐρύτερον μέρον ἀλλος (Βλ. E. Buschor, AM LXVIII 1933, σ. 4 ἔξ.), εἶχεν ἔννοιαν τοῦ ἱεροῦ. Α! δοθητικαὶ ἐγκαταστάσεις, ὡς συνήθως, ἔκειντο ἑκτός τοῦ περιβόλου. Buschor - Schleif, ἔ. ἀ. σ. 172).

νπὸ διπλῆγ μορφὴν ἀπαντῶν, ητοι ἀναλόγως τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ μετὰ τοῦ-
ἀξονος ἐγκαρσίως ἢ παραλλήλως θαίνοντος πρὸς τὸν ἔξονα τοῦ μήκους τοῦ
ναοῦ, ἔσχεν, ὡς γνωστόν, τὴν τελειοτέραν ἐφαρμογὴν του, προκειμένου περὶ
ἀπλῆς συστάσεως ἵερῳ σχηματισμῷ, ὡς τὸ μνημονεύθεν ἥδη κυρίως ἵερὸν
τῆς Ἀφρίκης, τὸ δποῖον διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀξονος τοῦ προπύλου συνεδέετο καὶ μετὰ
τοῦ λοιποῦ, ἐκτὸς αὐτοῦ κειμένου μέρους τοῦ τεμένους.¹ Ἡ περίκλεις ἀνα-
μόρφωσις τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀφ' ἑτέρου, παρέσχε τὴν πληρε-
στέρᾳ ἐφαρμογὴν τοῦ μονοαξονικοῦ τρόπου συγδέσεως ἐντὸς εὐρέος, πολλα-
πλῆς συστάσεως συγόλου, δι' αὐτοῦ δὲ κυρίως, μετὰ τὴν διόρθωσιν ἵδια τοῦ
προσανατολισμοῦ τῶν προπυλαίων ὑπὸ τοῦ Μνησικλέους, κατέστη δυνατὸν γὰ
προσλάβῃ τὴν θαυμασίαν ἐνότητά της ἢ δυσχερής σύνθεσις τῶν ὑφισταμένων
ἐνταῦθα πλειόνων, αὐτοτελῶν σχεδόν, λατρευτικῶν καὶ λοιπῶν μονάδων.

Εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῷ αἱ προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν
σύγδεσιν τοῦ συγόλου ἐπὶ τῇ δάσει ἐνδεικνύει τὸν ἀξονον, κατὰ τὰ ἀνωτέρω,
μὴ ὑφιστάμεναι, ὡς ἀλλαχοῦ, ἐνεκ τῆς φυσικῆς διαμορφώσεως τοῦ τόπου ἢ
ἐκ προϋπαρχούσης καταστάσεως, ἐδημιουργήθησαν διὰ τοῦ προσθίου κλει-
στοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κάτω ἀνδήρου, περὶ τοῦ δποίου ἔγινεν ἥδη λόγος.
Καὶ εἰναι πρᾶγματι τοιαῦτα τὰ πλεονεκτήματα, τὰ παρασχεθέντα ὑπὸ τῆς
μονοαξονικῆς συγδέσεως, πρὸ παντὸς διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν δύο ἀνωτέρω καθο-
ρισθέντων διατοκῆς σημασίας προσδημάτων τῆς συνθέσεως, ητοι διὰ τὴν ἐπί-
τευξιν στενῆς ἐνότητος εἰς τὸ εὐρέως καὶ ἐπὶ δύο ἐπιπέδων ἀναπτυχθὲν σύγ-
ολον, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὴν τόγωσιν τῆς ἐντυπώσεως τοῦ ναοῦ ἐντὸς τοῦ συγ-
όλου τούτου, ὥστε νὰ δικαιοιογήται: πλήρως ἢ ἀποψίς δτι ἢ ἐπιδίωξις τῶν
πλεονεκτημάτων τούτων ὠδῆγησε κυρίως εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ κλειστοῦ
ἔμπροσθεν σχηματισμοῦ τοῦ κάτω ἀνδήρου, δισυγήθους, ὡς εἰπομέν, κατὰ τὴν
ἐν λόγῳ ἐποχὴν εἰς μακρὰν οἰκισμῶν ἀναπτυχθέντα τεμένη, ὡς τὸ Ἀσκλη-
πιεῖον τῆς Κῷ.

Κατὰ τὰ λοιπὰ αἱ παρατηρούμεναι εἰς τὸ ἵερὸν τοῦτο ἰδιορρυθμίαι αἰτιο-
λογοῦνται, ὡς εἶδομεν, ἐκ τῶν ὑφισταμένων εἰδικῶν ὅρων ὑπὸ τοὺς δποίους
ἐφηρμόσθη δὲν λόγῳ τρόπος συνδέσεως ἐντὸς τοῦ διαιμεροῦς ἀνδηρωτοῦ συγ-
όλου καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν ἐπὶ μέρους διαιμορφισθέντα περὶ τὸν διωμὸν
σχηματισμόν. Οὕτω, πλὴν ὥστε ἀλλων, ἢ κλιμαξ II - III ἐτέθη, ὡς συνήθως
ἢ εἰσοδος εἰς συγκροτήματα παρέχουντα τὴν πλαγίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ πρὸς
αὐτήν, παρὰ τὸν χῶρον τὸν μεταξὺ τοῦ διωμοῦ καὶ τοῦ ναοῦ, μετὰ μικρᾶς
πρὸς A μετατοπίσεως, ἀποσκοπούσης εἰς τὴν δελτίωσιν τῆς διπτικῆς γωνίας
ἐνατενίσεως τοῦ ναοῦ. Ἐπὶ πλέον συνετελέσθη δὲ πρὸς A μετατόπισις ὁλο-
κλήρου τοῦ κάτω στωϊκοῦ σχηματισμοῦ, διὰ τῆς δποίας τὸ πρόπυλον τῆς
εἰσόδου τοῦ τεμένους III - IV, κείμενον μακρὰν τοῦ ναοῦ, ὡς ἐπὶ παρ-

¹ Bl. Lehmann - Hartleben §. 2. o. 165.

δείγματι καὶ εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν ἀκρόπολιν, κατέλαβε θέσιν ἔναντι τοῦ ναοῦ σημαντικῆς ἀγάλογον πρὸς τὴν θέσιν τῶν προπυλαίων ἔναντι τοῦ Παρθενώνος, λαμπρούμένων θερινώς ὅπ' ὅψιν τῶν ὑφισταμένων διαφορῶν, κυρίως ὡς ἐκ τῆς ἀντιθέτου κατεύθυνσεως τῶν ἀξόνων τῶν δύο γκῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς εἰσόδου καθορίζομενον δέξοντα καὶ ἐπὶ ἐπαλλήλων ἀνδρίτρων ἀναπτύξεως τοῦ συνόλου εἰς τὴν Κόμην. Οὕτω κατέτη δυνατόν νὰ δηλωθῇ δ ναδὲς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς καὶ δ Παρθενών, ὑπὸ τὴν σημειωθεῖσαν ἀνιστέρω εὐνοϊκὴν διὰ τὴν ἐντύπωσίν του διαγώνιον ὅψιν ἀπὸ τοῦ προπύλου.

Ο κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ἀντωνίνων οἰκοδομηθεῖς ναδὲς C¹ διετήρησεν, ὡς εἰπομέν, τὸν προσαγαπολισμὸν τῶν εἰς τὴν θέσιν του προγενεστέρων κτισμάτων. Προσέτι: διὰ τῆς ἐξέδρας ἐξυπηρετούμενος προγρουπιένων δπτικὸς συμβιβασμὸς τῶν ἀξονικῶν διατεταγμένων πλευρῶν ἥπο Δ καὶ Ν τοῦ βωμοῦ πρὸς τὴν ἀποκλίνουσαν ἀντολικὴν πλευράν, ἐπὶ τῆς ὁποίας δ ναδὲς C, ἐτογίσθη διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ ὑπὲρ τὴν θέσιν τῆς ἐξέδρας καμπυλογράμμου ἀναλημματικοῦ τοίχου μετὰ κογχῶν διὰ γυαπτὰ ἀναθήματα (πίν. VIIIB), συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, τὸ ὑπαγορεῦσαν τὴν μετὰ κογχῶν ἐπίσης ἀνακατασκευὴν τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ ἀναλήμματος II-III (πίν. V).

Ο ναδὲς C, ἀποτελέστας εὐχέρεστον ἀντίρροπον ὅγκον τοῦ παλαιοῦ ναοῦ B, ἐνδιαφέρον εἶναι διτὶ ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς κορυφῆς τῆς κλίμακος II - III ἐφαίνετο ὑπὸ τὴν αὐτὴν περίπου πρὸς ἐκείνον γωνίαν (πίν. V), διαμοιραζομένην διμοις εἰς 1:2 ἀντιστρόφως, ἵτοι ὑπὲρ τῆς στενῆς πλευρᾶς, τῆς προσόφεως.

Τὸ πλεονεκτικωτέραν διεισιδέρειον ὅψιν παρείχετο δ ναδὲς C ἀπὸ τοῦ κάτω ἀνδρήρου, ἵδεις ὡς πρὸς τὸν εἰσερχόμενον διὰ τοῦ προπύλου καὶ κατεύθυνόμενον πρὸς τὴν κλίμακα II - III (πίν. V).

Η προτίμησις αὗτη τοῦ παλαιοῦ τρόπου κατὰ τὴν ἀνίσρυσιν τοῦ ναοῦ τούτου, ἐν συγδυασμῷ πρὸς τὴν διατήρησιν ἢ ἐμφαντικὴν ἀναλημόρφωσιν τῶν σημειωθεῖστων ἀναλημμάτων, καθὶ διγράμμον τοῦ κατασκευασμοῦ τούτου τοῦ συνόλου, συμφώνως πρὸς τὴν δεσπόζουσαν ἡδη τάσιν, ἀποτελεῖ λίαν ἐνδιαφέρουσαν, κλαστικιστικοῦ χαρακτήρος ἀσφαλῶς, χρῆσιν παλαιῶν μεθόδων, πρὸς ἐκανοποίησιν τῆς ἐξ ἵσου κυριαρχούσης τάσεως ἐμφαντικοῦ τούτου τῶν συμθέσεων. Πρὸς τούτοις παρέχεται: ἐνταῦθα ἐν εἰσέτι δείγμα μεταγενεστέρου σεβασμοῦ τῶν παλαιοτέρων ἕρεბων συγκροτημάτων, τὰ δποία παρέμειναν κατὰ τὸ πλείστον ἀγενούσιαν μεταβολῶν μέχρι τέλους, ἀναλόγων πρὸς ἐκείνας, τὰς δποίας προεκάλεσαν κατὰ τὴν ῥωμαϊκορατίκαν αἱ οἰκοδομήσεις αἱ συντελεσθεῖσαι εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον των, ὡς συνέβη καὶ εἰς τὸ ἐν λόγῳ Ἀσκληπιεῖον.

¹⁾ Οἱ φαινόμενοι εἰς τὸν πίνακα VII κίονες τοῦ ναοῦ C κατεσκευάσθησαν κατὰ τὴν συμπληρωθεῖσαν ἴταλικὴν ἀναστήλωσιν διὰ νὰ δεχθοῦν τὰ σφεζόμενα μέρη τοῦ θριγκοῦ.

Ο σεδασμὸς οὗτος τῶν Ἱερῶν μημειακῶν συγθέσεων διφείλεται: ἀναμφι-
θόλως εἰς τὴν κατανόησιν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν συγθέσεων τούτων ὑπὸ τῶν
ἐκτελεσάντων εὑρυτάτης ἐκτάσεως ἔργα ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν Ἱερῶν, εἰς ἐπο-
χὰς ἰδίᾳ, κατὰ τὰς δποίας ἡ ὑφισταμένη ἀκριθῶς ἐντονος κλασσική διά-
θεσις συνέβηλεν εἰς τὴν ἀγαζωπύρησιν τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὰ παλαιὰ
Ἱερὰ καὶ τὴν ἐξεύρεσιν τῶν ἀπαρχιτήτων διὰ τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἐνδιαφέρον-
τος τούτου χρηματικῶν μέσων.

Τὸ ἀνῆκον εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης διαμορφώσεως τοῦ Ἀσκληπιείου
τῆς Κῶ οἰκοδόμημα E,¹ πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ C, ἀπηλλαγμένον οἷςσα-
δήποτε ἀμέσου συνδέσεως πρὸς τὸν παρὰ τὸν θωμὸν σχηματισμόν, συνεσχετί-
σθη κανονικῶς πρὸς τὸ λοξῆς μόνον κατευθύνσεως ἀναλημμα II - III, τεθὲν
παραλλήλως πρὸς αὐτό, μετὰ τῆς στωϊκῆς, κατὰ πάσαν πιθανότητα, προσ-
όψεως του ἐστραμμένης πρὸς τὸ κάτω ἄνδηρον.

Ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε γενομένης ἐπισκοπήσεως τῆς οἰκοδομικῆς ἔξελι-
ξεως τοῦ τειμένους κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς διαμορφώσεώς του συνάγε-
ται ἡ κάτωθι ἀκολουθία, ἡ δποία ἀλλωστε μόνον ὡς πρὸς τὴν θέσιν τινῶν ἐκ
τῶν κατασκευῶν ἐντὸς αὐτῆς διεκφέρει τῆς ὑπὸ τοῦ δημοσιεύσαντος τὸ δρχι-
τεκτονήματα τοῦ Ἱεροῦ σημειωθείσης. Ἡ ἀκολουθία αὕτη εἶναι ἡ ἔξης:

A) Προϋπάρχων θωμὸς.—B) α' ναὸς B, τεθεὶς ὑπὸ κανονικὴν πρὸς τὸν
θωμὸν συσχέτισιν· β' οἰκοδόμημα D₁, τεθὲν παρὰ τὸν ναὸν καὶ συμπληρώ-
σαν οὗτο τὴν πλαισίωσιν τῆς περὶ τὸν θωμὸν σχηματιζομένης πλατείας ἀπὸ
Δυσμῶν· γ' ἀναλημματικὸς τοῖχος Ia - II, ὑπὸ τὸ δρχικόν του μῆκος, πλαι-
σίώσας μετὰ τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀκολούθως τείνετων ἀναθημάτων τὴν πλατείαν
ἀπὸ Νότου.—I) α' ἀναλημμα II - III, ὑπὸ τὴν δρχικήν του ἀγενούχην
μορφήν, μετὰ λοξῆς γοτιογατολικῆς ἐπίσης κατευθύνσεως, πρὸς δελτίω-
σιν τῆς ὅψεως τοῦ ναοῦ B ἀπὸ τῆς ἀγόδου πρὸς τὸ κυρίως Ἱερὸν καὶ ἰδίᾳ
ἀπὸ τοῦ κάτω ἀνδήρου· δ' ἀπροσδιόριστοι παλαιότεραι κατασκευὴ εἰς τὴν
θέσιν τοῦ ναοῦ C, μετὰ προσανατολισμοῦ διοίσου πρὸς τὸν προσανατολισμὸν
τοῦ ναοῦ τούτου, ἀποκλίνοντος τῆς ἀξονικῆς διατάξεως τῶν ἀπὸ Δυσμῶν καὶ
Νότου πλευρῶν τῆς πλατείας τοῦ θωμοῦ, πρὸς ἀποφυγὴν σχηματισμοῦ δισκα-
ρέστου δξείας γωνίας μετὰ τοῦ λοξοῦ ἀναλήμματος II - III· γ' ἡμικυκλικὴ ἔξ-
δρα, συμβιβάζουσα διὰ τοῦ προσανατολισμοῦ τῆς τὸν προσανατολισμὸν τῆς
ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ τῶν λοιπῶν πλευρῶν τῆς πλατείας τοῦ θωμοῦ· δ'
οἰκοδόμημα E, ἀρμοσθὲν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἀναλήμματος II - III· ε'
στωϊκὴς σχηματισμὸς περιλαμβάνων καὶ χρησίμους χώρους εἰς τὸ κάτω ἄνδη-
ρον, ἀποκλείων τὸ ἀνδήρον τοῦτο ἀπὸ τῶν ἔξωτερικῶν πλευρῶν, πρὸς δημιουρ-
γίαν δρων μονοκάξιονικῆς συγδέσεως τοῦ συγόλου καὶ εὐχερῆ καθορισμὸν καὶ
ρίων σημείων ἐνατενίσεως τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυρίως Ἱεροῦ ἐν γένει κληραξ

¹ Bλ, Schazmann, §. 2. c. 40 πλv. XXX.

μετὰ προπύλου ΙΙΙ - ΙV, μεταποιεῖσα, μεθ' ὅλου τοῦ κάτω στωϊκοῦ σχηματισμοῦ ἀνατολικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὸν μεταξὺ τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ ναοῦ ἀξονα, πρὸς δελτίωσιν τῆς ὅψεως τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυρίως θεοῦ ἐν γένει ὡς πρὸς τὸν εἰσερχόμενον διὰ τοῦ προπύλου καὶ πορευόμενον πρὸς τὸ κυρίως θεόν, ἐπίσης δὲ καὶ ὡς πρὸς τὸν εὑρίσκομενον εἰς ἀλεστα σημεῖα τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ κάτω ἀγδήρου.

Θὰ ἔπειπε νὰ παρατηρηθῇ σχετικῶς ὅτι εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἀκολουθίᾳν, τὴν συνχρομένην ἐκ τῆς συνθέτικῆς ἀλληλουχίας τῶν εἰρημένων κατασκευῶν, δὲν εἶναι ἀπαραίτητος, διὸ ἀπόσας τὰς περιπτώσεις, η μεταξὺ τῆς ἐκτελέσεώς των παρένθεσις σημαντικῶν τουλάχιστον χρονικῶν διαστημάτων.

Αἱ σημειώθεισαι κατὰ τὴν ἐπισκόπησιν τῆς πρώτης διγυρφώσεως τοῦ Ἀσκληπιείου ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς ἐπιδιωχθείσης, κατὰ τὸ δυνατόν, κανονικότητος, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ «ἀγωμαλίαι», ὑπεγραμμισθησαν κυρίως διὰ νὰ γίνῃ νογιᾶς δὲ χρηστήρων καὶ αἱ ἐπιδιωξεις τῆς συνθέσεως, πρὸς τούτοις δὲ καὶ διὰ νὰ καθορισθοῦν αἱ ἀντίρροποι τάξεις, αἱ ὄποιαι διδύγησαν εἰς τὸ ἐπιτευχθὲν ἀποτέλεσμα. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἐν τούτοις αἱ «ἀγωμαλίαι» αὗται εἰς τὴν σχεδιαστικὴν διποτύπωσιν μόνον καθίστανται ἀντιληπταί. Διὰ τὸν εὑρισκόμενον ἐντὸς τοῦ τεμένους, ὅπως ἀλλωστε καὶ ἐντὸς τῶν ἀλλων μετ' ἀναλόγου ἐλευθερίας συντεθέντων ἀρχαίων θερόν, η κυριαρχοῦσα ἐντύπωσις εἶναι ὅτι οὐδεμία ἀπολύτως ἀνωμαλία ὑπάρχει καὶ ὅτι ἀγνιθέτως τὰ πάντα εὑρίσκονται εἰς τὴν πρέπουσαν θέσιν καὶ ὑπὸ τὴν ἀριθμουσαν μορφήν. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιδιωχθείσης συνθέσεως, ὡς ἐπίσης καὶ τὴν διπογραμμισθείσαν δελτιωτικὴν τῆς ἐντυπώσεως σημασίαν τῶν ἐν λόγῳ «Ἀγωμαλίῶν».

Διὰ γὰρ δυγιθῷμεν γὰρ συλλάθωμεν, ὃσον τοῦτο εἶναι δυνατόν, τὴν ἐντύπωσιν, τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ κατὰ τὴν ἀρχιστήτητα ἐν γένει, εἶναι ἀνάγκη γὰρ ὁλοκληρώσωμεν τὴν εἰκόνα διὰ τῆς φυτείας τοῦ ἀλσους καὶ τῶν πέριξ λόφων, τῆς συγκειμένης, κατὰ τὸ πλείστον, ἐξ ἀγρίων ἐπιχωριαζόντων κυπαρίσσων, τὴν ὄποιαν ἐπὶ μέρους μόνον ἔχει ἀποκαταστήσει η ἀγαδάσσωσις τῶν παρυφῶν τοῦ τεμένους. Τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον, διότι ὡς ἐκ τῆς μαλακῆς συστάσεως τῶν πετρωμάτων τῆς περιοχῆς η ἀποφίλωσις τῶν λόφων δὲν συντελεῖ μόνον εἰς τὴν εὐχερηγὴ ἀποστήθεσίν των, ἀλλὰ καὶ ἀλλοιώνει πλήρως τὴν ὅψιν καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ τοπίου.

Πέραν τούτου διὰ γὰρ συλλάθωμεν εἰδικῶς τὴν ἐντύπωσιν, τὴν διποίαν παρεῖχε τὸ Ἀσκληπιείον ὑπὸ τὴν πρώτην διαμόρφωσίν του, εἶναι ἀνάγκη γὰρ ἀφιέροσιμεν ἀπὸ τὴν τελικὴν εἰκόνα τὸ στοιχεῖον ἐξάρσεως, τὸ διποίον προσέδωκεν εἰς τὸ σύνολον η μεταβολή τοῦ Σου π. Χ. αἰώνος καὶ κυρίως τὸν ἴσχυρὸν ἐμφαντικὸν τόνον, τὸν προστεθέντα εἰς τὴν δληγη σύνθεσιν διὰ τῶν ῥωμαϊκῶν μετασκευῶν, τινάς τῶν διποίων ἀποκατέστησεν η ἀναστήλωσις (πίν. V).

Ο χαρακτηρισμὸς γλυκεῖα, τὸν διποίον ἀποδίδει εἰς τὴν Κῶν δ Ἡρώνεα. ὅμιλῶν περὶ τῶν τριῶν σπουδαιοτέρων κέντρων τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκλη-

πιού,¹ ἀρμόζει κατ' ἔξοχὴν εἰς τὸ θορειοσκατολικὸν μέρος τῆς γήσου, ἔνθα
ἡ σύγχρονος πόλις καὶ ἡ ἀρχαία, τευλάχιστον ἀπὸ τοῦ 366 π. Χ. ὡς ἐπί-
σης καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖον.

Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τὰ δουνά, τὰ δποία εὑρίσκονται εἰς σημαντι-
κὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Θαλάσσης, ἔχουν ἀφίσει εὑρύχωρον ἔκτασιν διὰ τὴν
περιβάλλουσαν τὴν πόλιν πλουσίαν πεδιάδα, ἀπὸ τὰς παρυφάς τῆς ὁποίας
ἐκκινοῦν ἥρεμα πρὸς τὴν ὁρεινὴν ζώην θαθμιαῖς ποικιλόμορφοι ἀνυψώσεις
τοῦ μαλακοῦ ἔδάφους.

‘Η ἀνετος καὶ ἀπρόσκοπτος αὕτη ἀνάπτυξις τοῦ τοπίου, ἐν συγδυασμῷ
πρὸς τὴν διαύγειαν τοῦ νησιωτικοῦ φυτός, προσδίδουν πράγματι εἰς τὴν περι-
οχὴν ταύτην χαρακτήρα σπανίας ἡπιότητος καὶ εὐγενείας.

Τὸ Ἀσκληπιεῖον ἦτο ἐγκατεστημένον ἐν τοῖς τῶν Κύφων προσαστείοις,²
εἰς ἀπόστασιν τριῶν καὶ ἡμίσεος χιλιομέτρων περίπου νοτιοδυτικῶς τῆς πό-
λεως, εἰς τὴν ζώνην εἰς τὴν δποίαν ἢ ἐν λόγῳ διαθμιαία ἀνύψωσις τοῦ ἔδα-
φους προσλαμβάνει. Τῇδη οὖτιστικὴν ὑπόστασιν.³ Ὅπο τὴν πρώτην δια-
μέρφωσίν του ἀπετέλεσεν ἀπλὴν τεχνητὴν μορφοποίησιν φυσικῶν κλιμακώσεων
τοῦ ἔδαφους,⁴ στεγῶς ἀριμοσθεῖσαν πρὸς τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν κίνησιν
τοῦ τοπίου, χωρὶς τοῦτο γάλ προσθέσῃ ἔμφασιν ἢ καθ' οἰογδήποτε τρόπον νὰ
ἐπαυξήσῃ τὸν τόνον τῆς ἐγκυπώσεως του.

‘Η διεκμόρφωσις ἄλλωστε αὕτη, παρὰ τὸν σημειωθέντα κλειστὸν ἔμπρο-
σθεν σχηματισμὸν της, διετήρησε τὴν ἀμεσον σύνδεσιν τῆς πρὸς τὸ φυσικὸν
περιβάλλον τοῦ ἀλιούς, ἐντὸς τοῦ ἀποίου ἀνεπτύχθη ἡ λατρεία. Οἱ ἔκτελέ-
σαντες τὴν διεκμόρφωσιν δὲν ἔξήγαγαν, ὡς εἶδομεν, εἰ μὴ μέρος μόνον τοῦ
ὑψούς τοῦ λόφου, περιώρισαν δὲ τὸ κυρίως ἱερὸν περὶ τὸ μέσον τῆς κλειτύος
ἐπὶ στενῆς Ισοπέδου ἐκτάσεως, ἡ δποία, κατ' οὔσιαν, δὲν ἀπεγκρίσθη τοῦ εἰς
φυσικὴν κατάστασιν ὑπερκειμένου ἀλιούς, τοῦ εἰσδύοντος καὶ ἐντὸς τοῦ κυ-
ρίως ἱεροῦ. Τὸ ἀγάλημμα Ia - II δὲν ἔξετελγετο πέρχν τοῦ περὶ τὸν βωμὸν
σχηματισθέντος εἰδικοῦ πλαισίου.

¹ O. Crusius - R. Herzog, Die Mimiamben des Herondas (1926) σ. 108, Μην. IV, στ. 1 ἐξ.

² ΑΙΔ. Ἀριστείδης XXXVIII, 15. Ηρδ. Στράβωνα, XIV, 657.

³ 90 - 100 μ. διέπερ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης.

⁴ ‘Ἐν σχέσει πρὸς τὴν φυσικὴν διεκμόρφωσιν τοῦ ἔδαφους Ἑλ. τοῦ πίνακας II B καὶ III. ‘Ο πρῶτος ἔχει ληφθῆ ἐκ τοῦ εἰς Schatzmappi, πίνακα XXXVII, παλαιοτέρου σχεδιο-
γραφήματος, τὸ δποίον ἔνδιαφέρει ὡς δηλοῦν σχηματικῶς καὶ τὴν ἐν λόγῳ ἔδαφικὴν διε-
μέρφωσιν. ‘Η ἀσρόπορικὴ φωτογραφία τοῦ πίνακος III εἰναι ἡ εἰς A. Modona, Memorie FERT I (1933), πιν. IV A, παρατίθεται δὲ ἐνταῦθα ὡς ἀπεικονίζουσα, ὑπὸ εὐνοεκήν μάλιστα
πρὸς τοῦτο γνωστὴν, τὴν πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως κατάστασιν τοῦ χώρου, δ δποίος μετά
τὴν κατάρρευσιν τῶν ἀναλημμάτων κ.λ. εἰχε προσεγγίσει σημαντικῶς τὴν ἀρχικὴν φυσι-
κὴν διεκμόρφωσιν του.

Κατωτέρω, ἐπὶ τοῦ εὐρυτέρου χώρου, τὸν ὅποιον παρείχε τὸ πρανές παρὰ τὴν βάσιν του ἐσχηματίσθη τὸ κάτω ἄνδηρον μετὰ τῶν στοῶν, περιλαμβάνον ἀσφαλῶς ἐντὸς αὐτοῦ, πλὴν τῶν ἀναθημάτων, καὶ ἔμοισγενῆ πρὸς τὴν λοιπὴν φυτείν.

‘Η ὑπαρξίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ ἄλσους, τοῦ εὑρισκομένου εἰς φυσικὴν κατάστασιν, δευτερευσυσῶν τινῶν διογθητικῶν κατασκευῶν’ ἐπέτεινεν ἀσφαλῶς τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἀλληλοσδιεισδύσεως τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ τεχνητῶς ἐσχηματισμένου χώρου, τὴν χαρακτηρίζουσαν τὴν θύεσιν τῶν μακρὰν οἰκισμῶν ἀναπτυχθέντων τεμενῶν, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ὅπερων, παρὰ τὰς σημειώσειςας ἰδιομορφίας, δὲν ἔπικυρε γάρ τινας καὶ νέας τύπος τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῷ.

Μολονότι αἱ ἀναλήμματικαι κατασκευαι τῆς πρώτης περίόδου εἰχον σημαντικὸν μέγεθος, ἐν τούτοις αὗται, διατηρητόσας σύμμετρον σχέσιν διαστάσεων πρὸς τὰς παρακειμένας φυσικὰς διαμορφώσεις τοῦ αλιμακοειδῶς ἡνυψούμενου ἑδάφους, δὲν φάνεται ὅτι προεκάλουν ἐντύπωσιν κυριαρχικῆς ἐπιβολῆς ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, πρὸς τοῦ ὅποιου ἀντιθέτως τὸν ἥρεμον χαρακτήρα φριμόσθηταν. Εἰς τοῦτο συνέβαλε μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἡ ἀπλότης τῆς τοιχοποιίκες τῶν παλαιῶν κατασκευῶν (πίν. VIII A), αἱ ὅποιαι, ὡς ἐκ τῆς ἐν γένει μορφῆς, τῆς θέσεως καὶ ἴδιᾳ τῶν ἀναλογιῶν των, διὰ τὸ συγκισθημα, ἐπὶ παραδείγματι, τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίγων, ὅτε συνετελέσθησαν αἱ μεταβολὴ ἐντὸς τοῦ τεμένους, εἶνα: προσχανές ὅτι παρείχον ἐντύπωσιν λυμφατικήν. Χαρακτηριστικὸν εἶναι σχετικῶς ὅτι πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ τόνου τῆς ἐντύπωσεως τοῦ ἵσιωτεροκανού τοῦ τετράγους, συμφώνιας πρὸς τὸ καλαισθητικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ταύτης, τὸ διαποτοσθίεν ὑπὸ τάξεως ἀναλόγου πρὸς τὴν ἰσχύουσαν κατὰ τὸν 2ον π. Χ. αἰῶνα εἰς τὴν περιοχήν, καθηγρέθη καὶ ἀνακατεσκευάσθη μετὰ τοξωτῶν κορυχῶν τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ παλαιοῦ ἀναλήμματος II - III, ἐνῷ τὸ ἀγάλημα I - Ia, τὸ δποῖον κατὰ τὸν 2ον π. Χ. αἰῶνα ἐσχημάτισεν ἐπιβλητικὸν μέτωπον ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ πρανοῦς, ἐκρίθη ὡς πληροῦν τὰς ἀπαιτήσεις καὶ τῆς ἐν λόγῳ ἐποχῆς τῆς φωματοκρατίας.

‘Η δὴ ἀλλωστε ἐγκατάστασις τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς διαμορφώσεως του ἐμφανίζεται ἐκ τῶν σφιζομένων λειψάνων μνημειώδης. μὲν ἀλλ’ ἀπέριττος, διατηρούσα, ὡς καὶ ὁ ἐφαρμοσθεὶς τρόπος συνθέσεως τοῦ συνόλου, ἰσχυροὺς δεσμοὺς εἰσέτι πρὸς τὸν κλασικὸν κόσμον.

‘Ἐν πρώτοις ἰσχύει καὶ ἐνταῦθα δι περιορισμὸς τῆς χρήσεως τοῦ μαρμάρου εἰς ὅλην μόνον μέλη τῶν οἰκοδομημάτων τῆς περιόδου ταύτης, δι χαρακτηρίζων τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Κῷ μέχρι τῆς μεταβολῆς τοῦ οἰκείου πνεύ-

ματος κατά τὸν 2ον π. Χ. αἰώνα,¹ καίτοι μάρμαρον ὑπῆρχεν ἀφθονον ἐπὶ τῆς νήσου. Οἱ ἀντ' αὐτοῦ χρησιμοποιούμενοι, μετὰ ἡ ἀνευ κονιάματος, τόφοι καὶ σκληροὶ βαθύχρωμοι: τιτανόλιθοι συνέτεινον κατὰ πολὺ εἰς τὴν σημειωθεῖσαν ἀπουσίαν ἐμφαντικοῦ τόνου ἀπὸ τῶν μερῶν καὶ τοῦ συνόλου.

Πλὴν τούτου, ὡς ἔκ τοῦ μικροῦ μεγέθους τῶν οἰκοδομῶν, ἵδιζ τοῦ κυρίως ἱεροῦ, τοῦ ἀποτελούντος τὴν καρδίαν τοῦ τεμένους, ἡ μνημειώδης ἐπιβολὴ ἐβασίσθη κατὰ κύριον λόγον ἐπὶ τῆς ζωηρότητος καὶ τῆς σαρηγείας τῶν ἐν γένει σχημάτων, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ἐνισχύσεως τῶν ἵδιαζόντων εἰς ἔκκαστον εἶδος ἐκφραστικῶν μέσων.

'Απὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης χαρακτηριστικὸν είναι ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ ναοῦ, μιλονότι είναι προφανές ὅτι ἐνδιεφέρετο ζωηρῶς διὰ τὴν ἐντὸς τοῦ συνόλου ἔξαρσίν του, δὲν ἔδιστασεν ἐν τούτοις, διὰ λόγους ἐκτεθέντας ἥδη, νὰ μεταχειρισθῇ τὸν στοιχεῖον ὃν παραστάτις τύπον, ὑπερψύχωσες δημιως συγχρόνως τὸ οἰκοδόμημα διὰ τῆς χρήσεως τοῦ ἡωνικοῦ ῥυθμοῦ καὶ τογώσας τὴν ἐντύπωσιν τῆς προσόψεως διὰ τοῦ θαθέος προδόμου κ.λ.

'Ομοίως ενδύνοπτον καὶ ἔγτονον ἐμφανίζεται τὸ σχῆμα τοῦ οἰκοδομήματος D, ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν διμερῆ μορφήν του (D₁), ζωηρότητος δ' ἐπίσης δὲν στερεῖται καὶ ὁ σφιγκτὸς σχηματισμὸς τῆς ημικυκλικῆς ἐξέδρας, παρὰ τὴν γοτιογατολικήν γωνίαν τῆς πλατείας.²

Τί ὑπῆρχεν ὑπὸ τὸν ὑστερορρωματικὸν γαδὸν C δὲν είναι γνωστόν. 'Οπως δήποτε δημιως ἐκ τῆς ἐκτάσεως τῶν διασωθέντων λειψάνων είναι φανερὸν ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης ἡ ἐντύπωσις τῶν ἀρχικῶν κατασκευῶν δὲν ἔδιξετο ἐπὶ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ μεγέθους των.

Τὴν ἔλλειψιν ἔξ ἀλλού οἰκασθήποτε σταθερᾶς δάσεως πρὸς ἀναπαράστασιν τῆς ἀκριβοῦς μορφῆς τοῦ διωρισ, τῆς ἀντιστοιχούσης εἰς τὴν ἐν λόγῳ περίοδον τοῦ ἱεροῦ, ἀναπληροῖ σημαντικῶς, ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τουλάχιστον τῆς ισχυρότητος τεχνοτροπίας. ἡ ἀγεύρεσις τῶν τμημάτων τῆς πλαστικῆς διακοσμήσεώς του,³ ἡ δύοια, κατὰ τὸν 'Ηρώνδαν, ὠφελετο, μεθ' ὀλοκλήρου τοῦ διωρισ ἀσφαλῶς, εἰς τὸν μεγέθους τοῦ Πραξιτέλους.⁴

Τὰ ἐν λόγῳ μετρίου μεγέθους γλυπτά, τὰ ὄποικα διατηροῦν εἰσέτι στενοὺς δεσμούς πρὸς τὴν προηγουμένην ἐκατονταετηρίδα, διὰ τῶν σαφῶν περι-

¹ Bl. Morricone, §. 2. σ. 56.

² Bl. Schazmann, §. 2. σ. 32 ἐξ. πιν. XIV, 23 XV.

³ Bl. M. Bieber, JdI XXXVIII - IX (1923-24) σ. 242 ἐξ. πιν. VI, VII. The Sculpture... σ. 20 ἐξ. σ. 89. Morricone, §. 2. σ. 327.

⁴ Εἰς τοὺς στ. 21-23· τὶς ἥρα τὴν λίθον ταύτην τέκτων ἐποίει...; οἱ Πορηξιτέλεω παῖδες ἡ λέξις λίθος πρέπει νὰ ἀποδοθῇ διὰ τοῦ βωμὸς καὶ διὰ νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς σημαίνουσα τὸν πλαστικὸν μόνον διάκοσμον (πρᾶ. "Ἡσύχ. λ. λίθος). Οὕτως οἱ παῖδες τοῦ Πραξιτέλους μαρτυροῦνται τέκτονες διλοκλήρου τοῦ διωρισ τοῦ 'Ασκληπιοῦ, ὡς καὶ εἰς Θήρας (Πανα. IX, 12, 4) Πρᾶ. Bieber, JdI... σ. 264.

γραμμάτων, τῆς εὐσυνόπτου διαπλάσεως καὶ τοῦ γρέμου ὑφους των, ἐμφανίζουν ἐπὶ ἀλλού πεδίου τῆς τέχνης τοὺς ἀνωτέρω καθορισθέντας χαρακτῆρας τῶν ἀρχιτεκτονημάτων τοῦ ἵερου.

Πρὸς τούτοις δὲ στωϊκὸς σχηματισμὸς τοῦ κάτω ἀνδήρου δὲν φαίνεται ὅτι ἔξεργε τοῦ σημειωθέντος πνεύματος τῆς πρώτης περιόδου τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἱεροῦ αἱ στοιχί, παρὰ τὴν ἔκτασίν των, περιβάλλονται τὴν εὑρεῖαν πλατείαν τοῦ ἀνδήρου γέτο φυσικὸν γὰρ παρέχουν ἐντύπωσιν σύμμετρον πρὸς τὸ λοιπὸν ἀρχιτεκτονικὸν περιβάλλον, στερουμένην πάσης ἴδιατέρας ἐπιβολῆς καὶ αὐτῇ δὲ ἡ ἐντύπωσις τῆς εὑρύτητος τοῦ περιβαλλομένου χώρου ἐμετριάζετο ἀσφαλῶς ὡς ἐκ τῆς οὐράνιας φυτείας καὶ τῶν ἀναθημάτων.

Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς διαμορφώσεως τοῦ Ἀσκληπιείου, χρονολογουμένη ἐντὸς τοῦ καὶ γῆρασκος τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν εὐρυτέραν οἰκοδομικὴν δραστηριότητα, τὴν ἐκδηλωθεῖσαν ἐπὶ τῆς νήσου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὅτε καὶ ἡ πόλις τῆς Κῶν πέστη σοδαράν ἀναμόρφωσιν.¹

Εἰς τὴν μνημειακὴν διάρθρωσιν τοῦ Ἀσκληπιείου περιελήφθη ἥδη καὶ τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ πραγοῦς ἄλσους, τὸ παραμείναν προηγουμένως εἰς φυσικὴν κατάστασιν καὶ περιλαμβάνον δευτερευόντας μόνον κατασκευάς.

“Οτιὶ δὲ μεταβολὴ ἀὕτη ἀπέδηλεπε πρωτίστως εἰς τὴν ἀρμογῆν τοῦ τεμένους πρὸς τὸ κυριαρχοῦν εἰς τὴν περιοχὴν νέον καλαισθητικὸν πνεῦμα, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν ἐπιβλητικοῦ συνόλου, ἀνταποκρινομένου πρὸς τὴν ἐπαυξηθεῖσαν σπουδαιότηταν καὶ φήμιγν τοῦ ἱεροῦ, δευτερευόντως δὲ εἰς τὴν ἔξυπηρέτησιν ὑφισταμένων πρακτικῶν ἀναγκῶν, καταφαίνεται ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος” διὰ τῆς μεταβολῆς ταύτης προσετέθη ἀπλῶς δεύτερος μεγαλύτερος γαός τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐσχηματίσῃ ὁρθογωνίως τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ ἄλσους, διατηρήσαν τὴν φυτείαν του καὶ πλαισιωθὲν διὰ στοῶν,² αἱ δοποῖαι, μέχρι τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος, ὅτε προσετέθησαν εἰς τὰς πλαγίας πτέρυγας δωμάτια, ἐστεροῦντο καθ’ αὐτὸν χρησίμων χώρων. Τοιούτους χώρους εἶχον καὶ πάλιν μόνον αἱ στοῖχοι τοῦ κάτω ἀνδήρου. “Ως πρὸς τὰς ἀνάγκας τὰς ἔξυπηρετουμένας διὰ τῶν στοῶν τοῦ κάνω ἀνδήρου, αὗται προηγουμένως

¹ B.L. Morricone, ξ. 2.

² Ἐν σχέσει πρὸς τὸν πραγματοποιηθέντα τύπον συνθέσεως πρὸς Martin, Recherches... σ. 530. Προσθ. τὸ Δικτύνναιον Κρήτης G. Welter - M. Jantzen, Das Diktynnaion, Forsch. auf Kreta 1942 (1951) σ. 106 ἐξ. πιν. LXXVI ξε.

έπληροντο, κατά μέγχι μέρος, διὰ τῶν παρὰ τὴν θέσιν εὑρισκομένων ξυλίνων κατασκευῶν. Εἰς τὴν πραγματικότητα δηλαδή κατά τὴν δευτέρων περίσσου τῆς διαμορφώσεως τοῦ τεμένους συνετελέσθη ἀπλῇ διεύρυνσις τοῦ κυρίως ιεροῦ διὰ τῆς προσθήκης ἐνὸς ὁλοκλήρου ἀνδήρου εἰς αὐτό.

* Απὸ ἀπόφεως δημιώς τῆς ἐντυπώσεως τοῦ συγόλου γίνεται κατάστασις μετεβλήθη θασικῶς. Ἡ γενικὴ σύνθεσις δὲν συγεπληρώθη ἀπλῶς διὰ τῆς νέας προσθήκης, ἀλλ' ὑπέστη ἀλλοίωσιν τοῦ σημειωθέντος χαρακτήρός της, τὰ δὲ παλαιὰ στοιχεῖα, ὡς συνέδαινε κατὰ καγδάνων εἰς τοιχίτας μεταβολάς, ἀπέβαλον τὸ ἀρχικὸν νόγμον των, κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ προσέλαθον νέον.

* Ο νέος ναός, ἰδρυθεὶς κατὰ τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ διαμορφωθέντος ἀνω ἀνδήρου, μετὰ τοῦ προσώπου πρὸς τὸν βωμόν, ἀπετέλεσεν εἶδος ἐμφαντικῆς κορωνίδος τοῦ συγόλου, ἐνῷ τὸ ὑπὸ αὐτὸν οἰκοδομηθὲν ἀνάλημμα I - Ia, ἐσχημάτισεν ἐπιβλητικὸν μέτωπον παρὰ τὸ κορύφωμα τοῦ προνοῦ, μεταβληθέντος συγχρόνως τοῦ χαρακτήρος καὶ τῶν παλαιῶν ἀναλημμάτων, διὰ τοιςιμοῦ τῆς ἐπαλλήλου διαδοχῆς τῶν ἀνδήρων.

* Ωσαύτως διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς διαμορφώσεως μέχρι τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ προνοῦ καὶ λίχι διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ναοῦ ὡς κορωνίδος ἐπὶ τοῦ νέου ἀνδήρου, ἥλλοιωθή ἡ ὅλη κίνησις τῆς σύνθεσεως, ἀντικατασταθεῖσις τῆς προηγουμένης ἥρεμου δριζοντίου αἰσθήσεως τῶν ἀνδήρων, τὴν δποίαν δὲν ἔτέρασσεν οὐσιωδῶς ἢ ὑπὸ τοῦ βωμοῦ καὶ τοῦ παλαιοῦ ναοῦ ἔλξις τοῦ βλέμματος. * Ήδη γένεται σύνθεσις κατὰ τὸ πρόσθιον κυρίως μέρος της, ἀναπτυσσομένη μετ' ἔντονῳ κλιμακοειδῶν ἑσσοχῶν πρὸς τὰ ἄνω, εἰχεν ὡς δπτικὴν δύσιν εἶδος κεκλιμένου τριγώνου, σχηματιζόμενου μεταξὺ τοῦ κάτω ἀνδήρου καὶ τῆς κορυφῆς τοῦ νέου ναοῦ. Κατὰ τὰ πλάγια γίνεται σύνθεσις λισσορρόπει διὰ τῆς ἐπενεργείας τῶν παρακειμένων ὅγκων καὶ λίχι τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ ναοῦ δορείων ἀπολήξεων τῶν ἀγω στοῖν, αἱ δποίαι, κλεισταὶ ὡς κατεσκευάσθησαν, δὲν εἴλκουν λιστιτέρως τὸ βλέμμα κατὰ τὴν ἐνατένισιν τοῦ ναοῦ.

* Πρὸ παντὸς δημιώς μετεβλήθη ἡ σχέσις τοῦ τεχνητῶς διαμεμορφωμένου χώρου πρὸς τὸν φυσικόν· καὶ τοῦτο ὅχι μόνον ἔνεκα τῆς ἀσκουμένης ἥδη ἐπιθεολήσεων τῶν κατασκευῶν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῆς σημειωθείσης μεταβολῆς τῆς παλαιᾶς αἰσθήσεως τοῦ συγκροτήματος, τὸ δποίον, ὡς ἐσημειώθη, εἰχε μὲν ἀρμοσθῆ πρὸς τὴν κίνησιν τοῦ τοπίου, ἀπεδέχετο δημιώς καὶ μετέδιδε ταύτην περαιτέρω, ἀγεν λισιτέρου τοιςιμοῦ. * Αντιθέτως εἰς τὴν γένα σύνθεσιν, καίτοι αὕτη δὲν ἀπεμακρύνθη ἐπίσης τῆς ἀρχῆς τῆς ἀρμογῆς πρὸς τὴν κίνησιν καὶ τὴν ἐν γένει μορφὴν τοῦ τοπίου, διὰ τῆς καθ' ὑψος καὶ δάσθιος μετωπιαίας διατάξεως, τῆς ἀποληγούσης εἰς τὸ ἀγω ἀνδηρον καὶ τὸν ναὸν A, ἡ δποία ἐπενήργει κυρίως ἐπὶ τῆς ἐντυπώσεως, ὡσαύτως δὲ καὶ διὰ τοῦ κλείοντος δπισθεν τὸ σύνολον στωϊκοῦ σχηματισμοῦ, διαμεμορφωμένος χῶρος ἐπεδόλλετο σχεδὸν αὐτοτελῶς, τονιζόμενος καὶ πέραν τῶν φυσικῶν προσθέσεων.

Οὐσιωδῶς ἐτροποποιήθη ἐπίσης ή σημασία τοῦ παλαιοῦ λοξοῦ ἀξονος, τοῦ συνδέοντος τὸ πρόπυλον μετὰ τῆς κλίμακος ΙΙ - ΙΙΙ καὶ τοῦ παρὰ τὸν δωμάδον χώρου. Ὅδη δὲ ἀξων οὗτος ἀπετέλει μέρος μόνον τοῦ μεγαλυτέρου ἔγιαίου ἀξονος τῆς νέας συνθέσεως, δὲ ποιος διὰ τεθλασμένης ἀνερχόμενος, συγέδεε τὸ πρόπυλον μετὰ τοῦ κεντρικοῦ ἀξονος τοῦ ἀνω ἀνδήρου, ἐπὶ τοῦ διποίου δὲ γαστοῦ Α, δὲ παρέχων τὸ κύριον ἐνδικαφέρον τοῦ τεμένους.

Παρὰ ταῦτα ή σημασία τοῦ δωματοῦ ὡς κέντρου τῆς λατρείας καὶ τῆς συνθέσεως δὲν μετεβλύθη οὐσιωδῶς. Ὁ νέος ναός, μολονότι ἰδρύθη ἐπὶ ίδιαιτέρου ἀνδήρου, λατρευτικῶς καὶ δργανικῶς συνεσχετίσθη κατὰ κύριον λόγον πρᾶξ τὸν βωμὸν παρ' αὐτὸν ἦγεν ή διασπάσασα τὸν παλαιὸν σχηματισμὸν τοῦ κυρίως ἱεροῦ πολλαπλῆ κλίμακη Ι - ΙΙ, ή διποία ἀνω συγέδεετο ἀμέσως μετὰ τῆς πληγρούσης τὸν πρὸ τοῦ ναοῦ χώρον πλακοστρώσεως.

Καὶ αὐτὸς δὲ κεντρικὸς ἀξων τοῦ ἀνδήρου Ι, συμπίπτων πρὸς τὸν ἀξονα τοῦ νέου ναοῦ, παρεσχέθη ὑπὸ τῆς κλίμακος ταύτης. ή διποία μάλιστα, μὴ ὑφισταμένων τῶν δυσχερειῶν τῆς παλαιᾶς συνθέσεως, συνεσχετίσθη, κανονικώτερον τῆς κλίμακος ΙΙ - ΙΙΙ πρὸς τὴν πρὸ τοῦ δωματοῦ ἔκτασιν.

Εἰς τὴν συσχέτισιν τοῦ νέου ναοῦ πρὸς τὸν δωμάδον οὐσιωδῶς συνέβαλεν ή κατὰ τὴν τελευταίαν μετασκευὴν τοῦ δωματοῦ, διὰ τῆς διποίας ἐπερχτώθη ή ἀναμόρφωσις τοῦ ἱεροῦ ἐντὸς τοῦ δ'. ἡμίσεος τοῦ Σου π. Χ. αἰῶνος, προδοιλὴ τῆς κλίμακος του ἐκτὸς τοῦ ὀρθογωνίου τῆς οἰκοδομῆς. Διὰ τῆς προδοιλῆς ταύτης ἔξουδετερώθη, διον τοῦτο ἥτο δυνατόν, ή δυσχέρεια, ή ὑφισταμένη ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς προκυπτούσης ἐκ τοῦ κανονικοῦ πρὸς Α προσανατολισμοῦ τοῦ δωματοῦ καὶ τοῦ ἀπὸ Β πρὸς Ν προσανατολισμοῦ τοῦ νέου ναοῦ, συμφώνως πρὸς τὰς εἰδικὰς ἀνάγκας τῆς συνθέσεως.

Λιὰ τῆς ὅλης διευθέτησει, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν παλαιὸν ναόν, τὸν καταλαβόγτα θέσιν πλαισιούντος στοιχείου, δὲ νέος ναός, χωρὶς νὰ ἀποσυσχετίσῃ ἀπὸ τοῦ δωματοῦ, τοῦ ἀποτελοῦντος καὶ πάλιν τὸν πυρήνα τοῦ τεμένους, κατέστη δυνατὸν νὰ καταλάβῃ θέσιν περιεχομένου στοιχείου μετ' ίδιαιτέρας μάλιστα ἐξάρσεως τῆς πρωτευούσης σημασίας του. Ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀποκαταστάσεως ταύτης δὲν φαίνεται διτὶ ἐβάρυνεν ἐπουσιωδῶς ἐπὶ τῆς ἀποφασισθείσης μεταβολῆς.

Τὴν διτὴν συμβολὴν τοῦ νέου ναοῦ εἰς τὴν ὅλην σύνθεσιν, ὡς κορωνίδος τῆς προσθίας διατάξεως τοῦ ἱεροῦ καὶ ὡς πυρήνας τοῦ ἀγωτέρου σχηματισμοῦ του, ἐξυπηρέτησεν ἀποτελεσματικῶς ή τοποθέτησίς του πλησίον τῆς προσθίας πλευρᾶς τοῦ ἀνδήρου, ή διποία κυρίως διακρίνει τὴν διάταξιν ταύτην ἀπὸ τῶν ἄλλων συγγεγῶν διατάξεων, ὡς ἐπίσης καὶ η ὑπερύψωσις τοῦ ναοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀνδήρου καὶ τὰς πλαισιούσας στοάς. Ἐπιπροσθέτως ή μεταξὺ τοῦ ἀγαλήμματος τοῦ ἀνδήρου καὶ τοῦ ναοῦ ἔκτασις, ἀναποσπάστως συνδεδεμένη πρὸς τὴν κλίμακα Ι - ΙΙ καὶ τὸν ναόν, διεμορφώθη εἰς ἔγυπτωσιακὴν πρόσσοδον πρὸς αὐτόν· συμφώνως πρὸς

τὴν λίαν πειστικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Schatzmann,¹ τὴν παρεχομένην εἰς τὸν πίγκακα IVB τοῦ παρόντος, τὸ ἀγάλγυμα διεκόπετο ἂνω, κατὰ τὸ ὑψος δύο περίπου δόμων, κατὰ τὸ ὅποιον ἡ κλίμαξ I-II συνεχίζετο διὰ πέντε διαθημάδων, διευρυνομένη καὶ ὅλον τὸ πλάτος τοῦ γαοῦ καὶ συνεγομένη μετὰ τῆς πρὸ αὐτοῦ ἔκτεινομένης μαρμαρίνης πλακοστρώσεως. Υπὲρ τὴν κανονικὴν τριβάθμιον κρηπίδα τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ, ὁ δόποιος ἦτο προσιτός διὰ διαθημάδων, ἔκειτο 0,60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ προδόμου καὶ τοῦ στυλοβάτου τῆς περιστάσεως.

Οὐδεμίχ ἀπεικόνισις ἡ σχεδιαστικὴ ἀναπαράστασις δύναται νὰ ἀποδώσῃ πλήρως τὴν δεσπόζουσαν ἐπιθολήν, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ἐπὶ τῆς ἐντυπώσεως τοῦ ἀνερχομένου εἰς τὸ ἀνωτέρον ἀνδηρον τοῦ τεμένους καὶ ἀντικρύζοντος τὸν σχεδὸν ἀμέσως πρὸ τῆς κλίμακος κείμενον γαδόν, ἔστιν καὶ ὑπὸ τῇ συγκειτικὴν ἐλλιπή διατήρησιν τῶν λειψάνων του.

Εἰς τὴν ἐπιδίωξιν τῆς τοιαύτης ἐπιθολῆς, ἡ ὁποία θεοῖς ἀπείρως μεγαλυτέρα, στε ὁ γαὸς ὑψοῦτο ἄρτιος καὶ ἐδέποζεν ἐπιπροσθέτως ἐπὶ δλοκλήρου τῆς συνθέσεως, ὁφείλεται ἀγκυριθρόλως καὶ ἡ χρήσις τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ εἰς αὐτόν, ἀντὶ τοῦ εἰς ἀλλαξ περιπτώσεις χρησιμοποιουμένου, ὡς ἐσημειώθη ἥδη, ἵνακοῦ ρυθμοῦ διὰ τὸν γαὸν εἰς συνθέσεις πλαισιουμένας ὑπὸ δωρικῶν στοῶν καὶ μάλιστα συμμέτρου διατάξεως, ὡς ἡ παροῦσα. Ο διαφορισμὸς ἀλλωτε καὶ ἡ ἔξαρσις τοῦ γαοῦ ἔγκατι τοῦ στωϊκοῦ σχηματισμοῦ, ἡ ὁποία ἐπιδιώκεται διὰ τῆς χρήσεως τῶν δύο ρυθμῶν ἡ καὶ δι' ἀλλων μέσων, σχετικῶν πρὸς τὴν ἀκολουθουμένην ἐκάστοτε τεχνοτροπίαν, ἐπιτυγχάνεται πληρέστερον ἔνταῦθα διὰ τῆς θέσεως καὶ τοῦ εἰργμένου τρόπου ἀνιδρύσεως τοῦ οἰκοδομήματος.

Συγαρής πρὸς τὸ ὅλον πνεῦμα τῆς ἀναμορφώσεως τοῦ "Ασκληπιείου εἶναι καὶ ἡ ἀφθονος χρήσις τοῦ καλῆς ποιότητος λευκοῦ μαρμάρου τῆς γήσου εἰς τὸν γαὸν καὶ τὰ προσαρτήματα, τὰς στοάς, τὸν ἀνακατασκευασθέντα βωμόν, τὰς κλίμακας κ.λ. Ἀνάλογος χρήσις μαρμάρου ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὰς οἰκοδομὰς τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς γήσου, ἡ ὁποία ἔγεκα τούτου διακρίνεται ὡς «περίοδος τοῦ μαρμάρου».²

Τὸ ἐν λόγῳ ὄλικὸν δὲν ἦτο μόνον οἰκειότερον πρὸς τὴν διάθεσιν πολυτελείας, τὴν συνυφασμένην πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ὑπαγορεύσαν τὴν ὅλην μεταθολήν, ἀλλ' ἐπὶ πλέον, ὡς ἐκ τῆς ἰδιαῖσαν σης ὑφῆς του, παρεῖχε τὴν διυκτήτητα ἐπεξεργασίας προσφορωτέρας εἰς τὴν γέαν δυναμικὴν αἰσθησιν τῶν δγκων καὶ ἐπιφανειῶν.

"Ο Schatzmann³ διέκρινεν εἰς τὰ ἀρχιτεκτονήματα τῆς περιόδου ταύτης τοῦ "Ασκληπιείου τῆς Κῶ χαρακτηριστικὰ περγαμηνὰ στοιχεῖα, ὑπέθεσε

¹ Ἑ. ἀ. πλ. VI.

² B.L. Morricone, Ἑ. ἀ. σ. 56.

³ Ἑ. ἀ. σ. 72 εξ.

δ' ως ἐκ τούτου δτι διὰ τὴν ἐν λόγῳ διαμόρφωσιν τοῦ Ἱεροῦ εἰχον ἐπειδεῖσι εὐδιαφέρον δ Εὑμένης Β καὶ δ Ἀτταλος Β, πρὸς τοὺς διποίους στενῶς συνεδέοντο οἱ Κῷοι.

Εἰδικῶς δὲ πρὸς τὴν τελικὴν σύνθεσιν τοῦ τεμένους δ Schazmann¹ παρετήρησε τὴν ὑφισταμένην ἀναλογίαν τῆς συντελεσθείσης τριμεροῦς ἐπαλλήλου ἀνδηρωτῆς διατάξεως, τῆς συνδεομένης διὰ τῶν ἐπιβλητικῶν κλιμάκων, πρὸς τὴν διάταξιν τοῦ γυμνασίου τῆς μέσης πόλεως τοῦ Περγάμου· αὗτη διμοικία, κυρίως δὲ ἐκ τῆς σμικρότητος καὶ τῆς ἀσημάντου ὑποστάσεως τῶν κλιμάκων δὲν ἔνεφάνιζε λύσιν τοσοῦτον ἐπιτυχῆ διοικεῖσα εἰς Κῶν τοῦ προβλήματος τῆς ἀρμονικῆς συγχωνεύσεως εἰς σύνολον ἀνισομερῶν ἐπαλλήλων σταύκῶν σχηματισμῶν.

Αλλὰ καὶ ἐκτὸς τῶν ἀγάλογιῶν, τὰς διποίας παρουσιάζει γέ τελικὴ διαμόρφωσις τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ πρὸς συγκεκριμένας εὐρυτέρας η ἐπὶ μέρους περγαμηνὰς διαμορφώσεις, διακρίνονται εἰς αὐτὴν χαρακτῆρες προδίδοντες οὖσιώδη συγγένειαν πρὸς τὴν περγαμηνὴν πολεοδομικὴν ἀντίληψιν· διατάξεις εἰναι πρὸ πάντων η ὑφισταμένη ἔντονος σκηνογραφικὴ διάθεσις, η ἐδηλουμένη εἰς τὴν εἰς βάθος ἀνερχομένην ἀνδηρωτὴν διάταξιν, τὴν διασιζομένην ἐπὶ τοῦ συσχετισμοῦ ἐπαλλήλων σχηματισμῶν, εύρισκομένων εἰς διαγώνιον σχέσιν διξόνων πρὸς ἀλλήλους.

Η τοιαύτη σχέσις τῶν διξόνων, η διποία εἰς τὸν περγαμηνὸν τρόπου προκύπτει κυρίως ἐκ τῆς ἀκολουθουμένης ἀρμογῆς τῶν κατασκευῶν πρὸς τοὺς φυσικοὺς διξόνας τῶν ἐπὶ μέρους χώρων,² εἰς τὸ Ἀσκληπιείον τῆς Κῶ ἐμφανίζεται, ως εἰδομεν, ὑπὸ μορφὴν ἑγιαίου θλαστοῦ διξονος, συγκειμένου ἐκ πλειόνων ἐπὶ μέρους διξόνων. Ως πρὸς τὴν ἀρμογὴν τῶν κατασκευῶν πρὸς τὰς γραμμὰς καὶ τὴν κίνησιν τοῦ τοπίου, αὕτη, ως εἰπομεν, παρουσιάζεται εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιόδους τοῦ Ἀσκληπιείου, συνδυαζομένη διμοικία κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον μετὰ προθέσεως τονισμοῦ καὶ ἐμφάσεως τοῦ διαμορφουμένου χώρου καὶ πέραν τῶν φυσικῶν του προϋποθέσεων. Τοῦτο, ως γνωστόν, ἀποτελεῖ οὖσιώδη χαρακτῆρα τοῦ περγαμηνοῦ τρόπου.

Αὐτὸς καθ' αὐτὸν τὸ τριμερὲς τῆς εἰς βάθος καὶ ὑψος διατάξεως τοῦ Ἀσκληπιείου, ἐμφανιζόμενον καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Ἀλικαρνασσοῦ, η διποία δικαίως κρίνεται ως πρόδρομος τοῦ περγαμηνοῦ τρόπου,³ ὑπόκειται μετέπειτα δέ εἰς τὴν Κῶν πρὸς τὴν μπαρέιν μικρῶν παρενθέτων ὑπο-

¹ Αὐτ. σ. 1 §5.

² Πρ. Th. Fyfe, Hellenistic Architecture (1936) σ. 170 εξ. Διεξοδικῶς περὶ τοῦ περγαμηνοῦ πολεοδομικοῦ τρόπου έλ. εἰς Martin, L'Urbanisme... 127 εξ.

³ Αὐτ. σ. 146 εξ. Περὶ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ πρ. καὶ G. E. Bean - J. M. Cook, BSA L (1955) σ. 85 εξ. εἰκ. 2.

κλιμακώσεων, άσφαλώς ένεκα τής εύχερείας τήγ όποίαν παρέχει ή τοιαύτη τριμερής αἰσθησις πρὸς ἀγετον σκηνογραφικήν ἀνάπτυξιν τοῦ διαμορφουμένου ἐπικλινοῦ χώρου.

“Άλλο στοιχεῖον περγαμηνού χαρακτήρος παρέχει ή συντελεσθεῖσα εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῶ σύστασις εἰς ἑνότητα, ὑπὸ τὰς ὡς ἔνω προϋποθέσεις δρθιογωνίων σχηματισμῶν, ἐξ ἑκείνων οἱ ὅποιοι ὑπὸ τήγ σημειωθεῖσαν τάσιν πρὸς κανονικότητα εἰχον ἥδη ἐπιτευχθῆ κατὰ τήγ προγραφηθεῖσαν ἐξέλιξιν τῆς πολεοδομίας καὶ τῆς τεμενοδομίας, μετὰ παρεγθέσεως οἰκοδομικῶν συστάδων ἢ καὶ ἐν γένει σχηματισμῶν ἐλευθέρας διαμορφώσεως.

‘Η ἀρχικὴ σύνθεσις τοῦ Ἀσκληπιείου, συγδυάζουσα τήγ ὑπαρξίν τοῦ κάτω δρθιογωνίου στωϊκοῦ σχηματισμοῦ πρὸς τὸ ἐλευθεριώτερον διατεταγμένον ἀνδηρον τοῦ κυρίως ἱεροῦ, τὰ δόποια μάλιστα, διὰ λόγους ἐκτεθέντας ἀνωτέρω, συγεδέοντο διὰ λοξῆς κατευθύνσεως ἁξονος, κατέστησεν εὐχερῆ τήγ γένου σύνθεσιν, παρασχοῦσα ἔτοιμον τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ τελικῶς συγτεθέντος συνδόλου.

‘Ἐπιπροσθέτως ἡ κλίμαξ I - II, ἐνσφηνωθεῖσα εἰς τὸν περὶ τὸν δωμὸν ἀρχικὸν σχηματισμὸν, διέσπασε καὶ διέλυσε τήγ ὑποτυπώδη ἕστω προηγουμένην κανονικότητα καὶ κλειστήν δπισθεν αἰσθησιν τοῦ σχηματισμοῦ τούτου, μετατρέψασα εἰς ἐλευθέραν δλόκληρον τήγ ἐπὶ τοῦ μεσαίου ἥδη ἀνδηρου διάταξιν. ‘Ωσαύτως δὲ πρὸ τὸ ἀνδηρον τοῦτο ἐσχηματίσθη μεταξὺ τῶν ἀναλημμάτων Ia - II καὶ I - Ia ἔτερον ἀνδηρον, ἀντιστοιχοῦ πρὸς τὸ πλάτωμα διὰ τοῦ δόποιου διακόπτεται εἰς τὸ μέσον ἡ κλίμαξ I - II. Τὸ νέον τοῦτο ἀνδηρον, εἰς τὸ δόποιον τὸ ἔδαφος παρέμεινεν ὑπὸ τήγ φυσικήν του μορφήν, κοσμούμενον προφανῶς διὰ φυτείας, ἀπετέλεσε χρήσιμον διάλειμμα, παρεντεθὲν μεταξὺ τοῦ παλαιοῦ καὶ γέου μέρους τῆς τελικῆς συγθέσεως. ‘Ἐνδιαφέρον εἶναι ἐπίσης διὰ τῆς ἀντιδράσεως ἀναθημάτων, τῶν ὅποιων διασφέζονται τὰ δάθρα ἐκατέρωθεν τοῦ πλατώματος τῆς κλίμακος, αὕτη ἀπεχωρίσθη δργανικῶς ἀπὸ τοῦ ἐν λόγῳ παρενθέτου ἀνδηρου, διατηρήσασα τήγ στεγήν καὶ ἀποκλειστικὴν σύνδεσίν της πρὸς τὸν ναὸν A μόνον καὶ τὸν διωμόν, περὶ τῆς δόποιας ἔχει γίνει λόγος ἀνωτέρω.

Σαφὲς περγαμηνὸν πγεῦμα μαρτυρεῖ ὠσαύτως δ σημειωθεῖς τρόπος ἀνιδρύσεως τοῦ ναοῦ A, μετὰ προθέσεως ἐγτόνου ἐπενεργείας ἐπὶ τῆς ἐντυπώσεως τοῦ θεατοῦ,¹ ὡς καὶ ἡ ἐπίστεψις τοῦ δλου συγκροτήματος διὰ τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τοῦ ὑπ’ αὐτὸν προβληθέντος ἀναλημματικοῦ μετώπου.

‘Ο ναὸς ἐπλαισιώθη διὰ τοῦ διαθέος στωϊκοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κλείοντος δπισθεν τήγ δληγ σύνθεσιν, ἐν εἴδει ἀντισταθμίσαματος πρὸς τὸν πρωτοελληνιστικὸν σχηματισμὸν τοῦ κάτω ἀνδηρου, δ ὅποιος προφανῶς ἐνέπγευσε καὶ τὸν δινω σχηματισμόν.

¹ Περὶ τῆς προτιμήσεως τοῦ δωρικοῦ δυθμοῦ εἰς τήγ περγαμηνὴν ἀρχιτεκτονικήν, προκειμένου ἵδη περὶ μεγάλων οἰκοδομημάτων δλ. Martin, αὐτ. σ. 145 εἰ.

‘Ο ἀνοικτὸς ἔμπροσθεν, πρὸς τὸ μέρος τῆς κλειτύος, ἀγω σχηματισμὸς ἀπὸ ἀπόφεως συμβολῆς εἰς τὴν σύνθεσιν ἐμφανίζει σοβαρὰν ἀναλογίαν πρὸς τοὺς σχηματισμοὺς τοὺς ἐπιστέφοντας τὴν δόρυν τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Περγάμου ὑπὲρ τὴν κοιλάδα.¹ Ἐνδιαφέρονται σχετικῶς δὲ τὸ ἐν εἶδει ἀντιρρόπου πρὸς τὸν σχηματισμὸν τοῦ δωματοῦ τοῦ Διός διαμορφωθὲν μεταγενεστέρως, μετὰ κατανοήσεως τῶν ἐπιδιώξεων τῆς ἀρχικῆς συνθέσεως Τραϊάνειον,² ἀποτελεῖ τὴν ἐγγυτέραν πρὸς τὸ ἄνω ἀνδηρὸν τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῷ ἔξ δλων τῶν συγγενῶν διαμορφώσεων τῆς ἐλληνιστικῆς ἢ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

‘Ως ἔχει παρατηρηθῆναι,³ οἱ ἀνωτέρω καθορισθέντες χαρακτῆρες τῆς ἀναμορφώσεως τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῷ ἐντὸς τοῦ Σου π. Χ. αἰῶνος ἐμφανίζονται ὡσαύτως εἰς τὸν τρόπον συλλήψεως καὶ ἀνιδρύσεως τῶν γνωστῶν μηνημειῶδῶν ἀρχιτεκτονημάτων τῆς πόλεως τῆς περιόδου ταύτης. Τὰ ἐν λόγῳ ἀρχιτεκτονήματα ἐπὶ πλέον παρουσιάζουν πρὸς ὅληλα καὶ πρὸς τὰ ἀρχιτεκτονήματα τοῦ Ἀσκληπιείου μορφικάς καὶ τεχνικάς δμοιστήτας, αἱ δποῖαι καθιεστοῦν λίχν πιθαγὸν δὲ τῇ μηνημειακῇ ἀναμόρφωσις τῆς πόλεως καὶ τοῦ Ἀσκληπιείου δρεῖλεται εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀρχιτέκτονας, ζωσ δὲ καὶ εἰς τὰς αὐτὰς δμάδας τεχνιτῶν, ἐργασιέντων ἐντὸς περιωρισμένου σχετικῶς χρονικοῦ διαστήματος.

Ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀρχιτεκτονήματα ταῦτα τῆς πόλεως ἐνδιαφέρει νὰ σημειωθῇ ἐγταῦθι λίσταιτέρως ἢ περίπτωσις τοῦ μηνημονευθέντος ἥδη διπλοῦ ἵεροῦ τῆς συνοικίας τοῦ λιμένος, κειμένου ἐπὶ ἴδιου ἀνδήρου, ἀποτελοῦντος εἰδος εὐρέος ποδίου ἀλοκήρου τοῦ τεμένους. Τὸ ἵερον τοῦτο, μόγον ἔξ δλων τῶν παρακειμένων οἰκοδομῶν, αἱ δποῖαι, ὡς καὶ τὸ ἐν λόγῳ μέρος τῆς πόλεως, εἰναι: αὐστηρῶς προσανατολισμέναι πρὸς τὰ κύρια σημεῖα τοῦ δρίζοντος, ἐμφανίζει ἀπόκλισιν βροειδυτικήν, διὰ τῆς δποίας, ὡς παρετηρήθη ὑπὸ τοῦ Morricone⁴ φαίνεται δὲ τὸ ἐπεδιώκετο ἢ βελτίωσις τῆς σκηνογραφικῆς ἐντυπώσεως τοῦ ἵερος ἀπὸ τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος, πρὸς τὴν δποίαν ἐστρέφετο τὸ μέτωπόν του.

Τὸ Ἀσκληπιείον τῆς Κῷ, ὡς διεμορφώθη τελικῶς, ἔπαυσε γὰρ εἰναι τὸ παλαιὸν ἵερὸν τῆς πρωτίμου ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, τὸ στεγῶς ἡρμοσιμένον πρὸς τὸ φυσικὸν περιβάλλον, τοῦ δποίου ἀγτανάκλασιν σχεδὸν ἀπετέλει ἢ ἡπία καὶ ἥρεμος ἐντύπωσις τῆς διαρθρώσεως τοῦ λιμένος, πρὸς τὴν δποίαν ἐστρέφετο.

Συνεπής πρὸς τὴν ἐντύπωσιν ταύτην εἰναι καὶ δ τρόπος, διὰ τοῦ δποίου δὲ Ἡρώδας, προτιθέμενος νὰ διαφημίσῃ τὸ ἵερον τοῦτο ἀγὰ τὸ πανελλήνιον,

¹ Βλ. 616L. αὐτ. σ. 127₁, 2.

² Βλ. S. Stiller, Altert. von Pergamon V, 2 σ. 3 ἕξ. πλv. I. Zschietzschiemann, έ. α. 1255. Martin, έ. α. σ. 142.

³ Βλ. Morricone, έ. α. σ. 56.

⁴ Αὐτ. σ. 67.

ἀρκεῖται εἰς τὴν ἀγαπαράστασιν τῆς γραφικῆς θυσίας τῶν δύο ἀπλοῖκῶν γυναικῶν, αἱ δόποιαι ἐν συνεχείᾳ, κινούμεναι εἰς τὴν καρδίαν τῆς συνθέσεως τοῦ τεμένους, μεταξὺ τοῦ θωμοῦ καὶ τοῦ γκοῦ, ἔχουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀπολαύσουν τὰς λεπτομερεῖας τῆς διακοσμήσεως τῶν κτισμάτων τούτων καὶ τὰ παρακείμενα ἀναθήματα.

Ἄπὸ τῆς ἀναμορφώσεως τοῦ τεμένους ἀγάλογος πρόθεσις ἔξαρσεώς του ήταν ἔξεδηλοῦτο καὶ διά τινος ὑποδηλώσεως ἵσως τῆς ἐπιβλητικῆς ἐντυπώσεως, τὴν δόποιαν ἡσκει ἥδη τὸ ιερόν, διὰ τῆς ἐπὶ ἀρμονικῶν κυματιομένου ἀξονος, τονιζομένου διὰ τῶν κλιμάκων, ἀνδηρωτῆς ἀναπτύξεώς του εἰς δάθος καὶ ὑψος, μέχρι τοῦ ἐπιστέφοντος τὸ σύνολον μεγάλου ναοῦ διὰ τῶν εὑρειῶν στωϊκῶν διαμορφώσεων, ἕτι δὲ καὶ διὰ τῆς λέμψεως τοῦ μαρμάρου τῶν γέων οἰκειοδομῶν.

Τὸ ἀναμορφωθὲν ιερόν δὲν ἀπώλεσεν ἐντελῶς τὴν παλαιάν του στενὴν σχέσιν πρὸς τὸ φυσικὸν περιβάλλον, ἢ δποία, ως εἰπομέν, ἔχαρκτήριζε κυρίως τὰ μακρὰν οἰκισμῶν ιερά. Ἡ σχέσις αὕτη ἔξεδηλοῦτο ἥδη διὰ τῆς ἐντὸς τῶν ἀνδήρων καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἀνωτέρου ὑπαρχούσης φυτείας, ἢ δποία εἰς τὰ μεσακτὰ στενὰ ἄνδηρα, τὰ διατηρήσαντα κατὰ μέγα μέρος τὴν φυσικήν των διαμορφωσιν εἰσέδυεν ἐκ τῶν πλαγίων, ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ περιβάλλοντος τὸ ιερόν φυσικοῦ δάσους, ἕτι δὲ καὶ διὰ τῆς εἰς δάθος προδολῆς ἀμέσως ὑπερθεντῆς δπισθίας στοδὶς τοῦ ἄνω σχηματισμοῦ τοῦ ἀσφαλῶς δασοσκεποῦς λόφου, ἐπὶ τοῦ δποίου δ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης μνημονευθεὶς γατσοκος. Ἡδη δημως δ τεχνητῶς ἔσχηματισμένος χώρος τοῦ τεμένους ἡσκει ἀπόλυτον ἐπιδολήν ἐπὶ τοῦ περιβάλλοντὸς του καὶ ἡ ἐπιδολὴ αὕτη ἔξετείνετο εὐρύτατα ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως, ἀπὸ τῆς δποίας προσήρχοντο οἱ περισσότεροι προσκυνηταί, δσον καὶ ἀπὸ τῶν λοιπῶν πλευρῶν πέριξ. Προσέτι καὶ μακρόθεν διέκρινον σαφῶς οἱ προσεγγίζοντες τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς θαλάσσης τὸ παστιγνωστὸν καταστὰν ἥδη ιερόν, τὸ δποίον ἐμορφοποίει μνημεωδῶς μέρος τῆς εἰς τὸ δάθος ἀγερχομένης κλιμακοειδῶς κλειτύος τοῦ δάσους.

Εἰς ἀμφοτέρας τὰς διαμορφώσεις τοῦ Ἀσκληπιείου ἐτηρήθησαν, ως εἰδομένη, οἱ δροὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Σενοφῶντος μεταδοθέντος σωκρατικοῦ καθορισμοῦ τῆς πρεπαδεστέρας χώρας πρὸς ἔδρυσιν γαῶν καὶ θωμῶν, διὰ τῆς δημιουργίας κυρίως ιεροῦ ἐμφανεστάτου καὶ ἀστιβεστάτου.

Ὄς παρατηρεῖται καὶ ἀλλαχοῦ αἱ δύο αὗται ἀπαιτήσεις, παρ' ὅλον δτι συχνάκις ὑποχωροῦν. εἰς τὴν πρᾶξιν ἔναντι ἐπιτηχτικωτέρων ἀναγκῶν, λίαν ἐνωρίς ἐμφανισθεῖσαι, συνέβαλον οὖσιωδῆς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐλληνικῆς τεμενοδομίας καὶ τοῦτο ὅχι μόνον διότι ἔδρυνον σημαντικῶς ἐπὶ τῆς ἐν γένει ἐκλογῆς τῶν ιερῶν θέσεων καὶ τοῦ τρόπου ἀνιδρύσεως τῶν ιερῶν κτισκευῶν. Ἔξ ίσου δασικὴ ἥτο η συμβολὴ τῆς ἀπαιτήσεως τῆς ἀστιβεστάτης χώρας, ἐν πρώτοις εἰς τὸν σημειωθέντα μορφικὸν διαφορισμὸν τῶν ἐντὸς καὶ μακράν οἰκισμῶν ἀναπτυχθέντων ιερῶν. Ἐπίσης καὶ δ πρὸς ἐκπλήρωσιν ἀμφοτέρων

συνήθως τῶν ἀπαιτήσεων συχνὸς ἀποχωρισμὸς τοῦ μέρους τῶν τεμενῶν, τοῦ περιλαμβάνοντος τὰς κυρίας ἵεράς οἰκοδομάς, ἔτι δὲ καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς σχέσεως τῶν οἰκοδομῶν τούτων πρὸς τὸ λοιπὸν τέμενος.

Οἱ τρόποις πληρώσεως τῶν εἰργμένων ἀπαιτήσεων κατὰ τὴν πρώτην διαμόρφωσιν τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῷ διατηρεῖ πολὺ εἰσέτι ἐκ τῆς πρωταρχικῆς οὐσίας τοῦ θρησκευτικοῦ συγαισθήματος τῶν Ἑλλήγων ἐκ τοῦ δποίου ἔξεπήγασεν ὁ σωκρατικὸς καθορισμός.

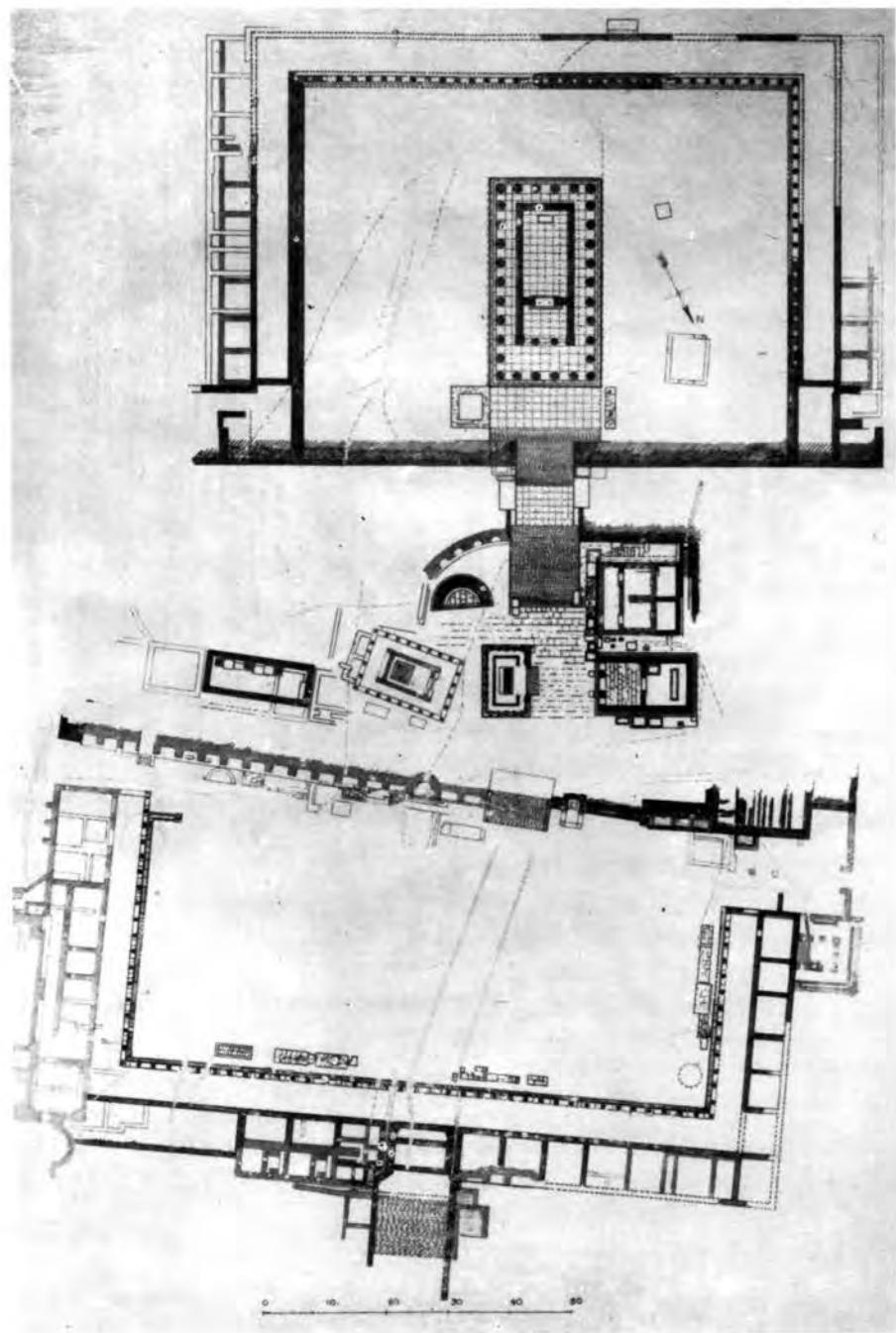
Καὶ αὐτὴν ἡ προσευχὴ πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν, διὰ τῆς ἐποίας ὁ Ἡρώδας ἡθέλησε νὰ προσδώσῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸν μιμίκαμδόν του ἀτμόσφαιραν ἀπλοϊκῆς ἀφελείας καὶ γὰ αἰσθητοποιήσῃ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ποιότητα τοῦ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ἀναπτυσσομένου συγαισθήματος εὐσεβείας, εἴτε ἀπαγγέλλεται ὀλόκληρος ὑπὸ τῆς ἥρωΐδος πρὸς τοῦ θωμοῦ, εἴτε, ὡς ὑπετέθη, ἀρχίζει γὰ ἀναπέμπηται εὐθὺς μᾶλις αὕτη ἀντικρύζει τὸν θωμόν ἀπό τινος ἀποστάσεως¹ καὶ πορεύεται πρὸς αὐτόν, ἐνθυμίζει πολὺ τὴν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους παρεχομένην αἰτιολόγησιν τοῦ καθοριζομένου πρεπωδεστάτου τρόπου ἀνιδροσεως τῶν ἱερῶν κατασκευῶν· καλὸν γάρ ιδόντα προσεύξασθαι καλὸν δὲ ἀγνῶς ἔχοντα προσιέναι.

Ἡ κατὰ τὴν τελικὴν διαμόρφωσιν τοῦ Ἀσκληπιείου προκριθεῖσα θέσις, ὡς καὶ ὁ τρόπος ἀνιδρύσεως τοῦ γένους γαῦ, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν ἐμφαντικὸν τονισμὸν τῆς καὶ μακρούν δρατῆς ἀνδηρωτῆς διατάξεως τοῦ τεμένους, ἐδασίσθησαν κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τῆς ἐπαυξήσεως τῆς σημασίας τοῦ ἐμφανεστάτου, ἡ δποία χαρακτηρίζει τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν τεχνοτροπίαν. Ἡ δεσπόζουσα γῆη πρόθεσις κυριαρχικῆς ἐπιβολῆς τῶν ἱερῶν κατασκευῶν καὶ τοῦ συνόλου εὑρίσκεται μακρὰν τῆς θρησκευτικῆς καὶ τῆς συναφοῦς ἀρχιτεκτονικῆς ἀντιλήψεως ἐκ τῆς ἐποίας ἔξεπήγασεν ἡ πρώτη διαμόρφωσις.

Πλαρὰ ταῦτα ἡ τελικὴ διαμόρφωσις τοῦ Ἀσκληπιείου, ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας ὅμοιογενεῖς, ἐμφανίζει ἀξιόλογον ἀποφυγὴν ὑπερπληρώσεως καὶ χρῆσιν περιωρισμένου σχετικῶς ἀριθμοῦ στοιχείων συνθέσεως, τὰ δποία ἐπιτρέπουν τὴν τήρησιν μέτρου, ἐντὸς τῶν δρίων δεῖχαις τῆς ἐφαρμοσθεῖσης τεχνοτροπίας. Ἡ ἐκ τούτου προελθοῦσαν νηφαλιότητας καὶ λοιρροπόντικα τῆς ἐπιτευχθείσης συνθέσεως, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ξαρηρότητα καὶ τὴν κίνησιν τῆς ἐν λόγῳ τεχνοτροπίας, κατέτησαν τὸ Ἀσκληπιείον τῆς Κῷ ἐν τῶν πλέον ἀρμογικῶν καὶ πλέον εὐχρέστων δειγμάτων τοῦ εἰδους. Εἰς τοῦτο συνέδαλον ἀναμφιβόλως τὰ διατηρηθέντα καὶ χρησιμοποιηθέντα εἰς τὴν γένου σύνθεσιν παλαιὰ στοιχεῖα τοῦ ἱεροῦ, τὰ δποία ἔχρησίμευσαν ὡς εὐεργετικοὶ δεσμοὶ εἰς τὴν δρμητικότητα τοῦ κυριαρχήσαντος γένου πνεύματος.

¹ Πρδ. R. Herzog, Jahreshefte, VI (1903) σ. 119 εξ. Crusius-Herzog, Ε. α. σ. 108. Bieber, Ε. α. σ. 244.

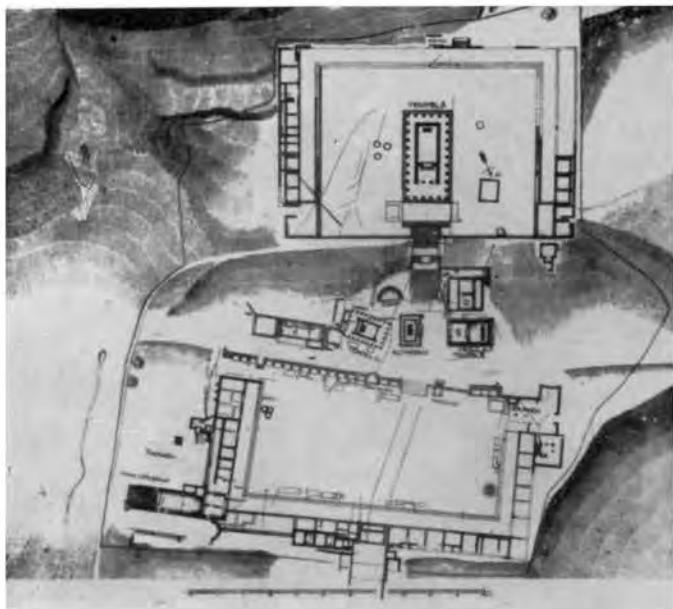
Ilraž I

Σχεδιογράφημα τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ

Ἄρα παράστασις τοῦ Ἀσκληπιείου μετὰ τὴν δευτέραν διαμόρφωσίν του

Παλαιότερον σχεδιογράφημα τοῦ Ἀσκληπιείου

Αεροπορική φωτογραφία του Ασκληπείου πρό της μάστηλώσεως

‘Ο ταὸς Β καὶ τὸ οἰκοδόμημα Δ μετὰ τὴν δευτέραν διαμόρφωσιν τοῦ ιεροῦ

‘Αραιαράστασις τοῦ Ναοῦ Α

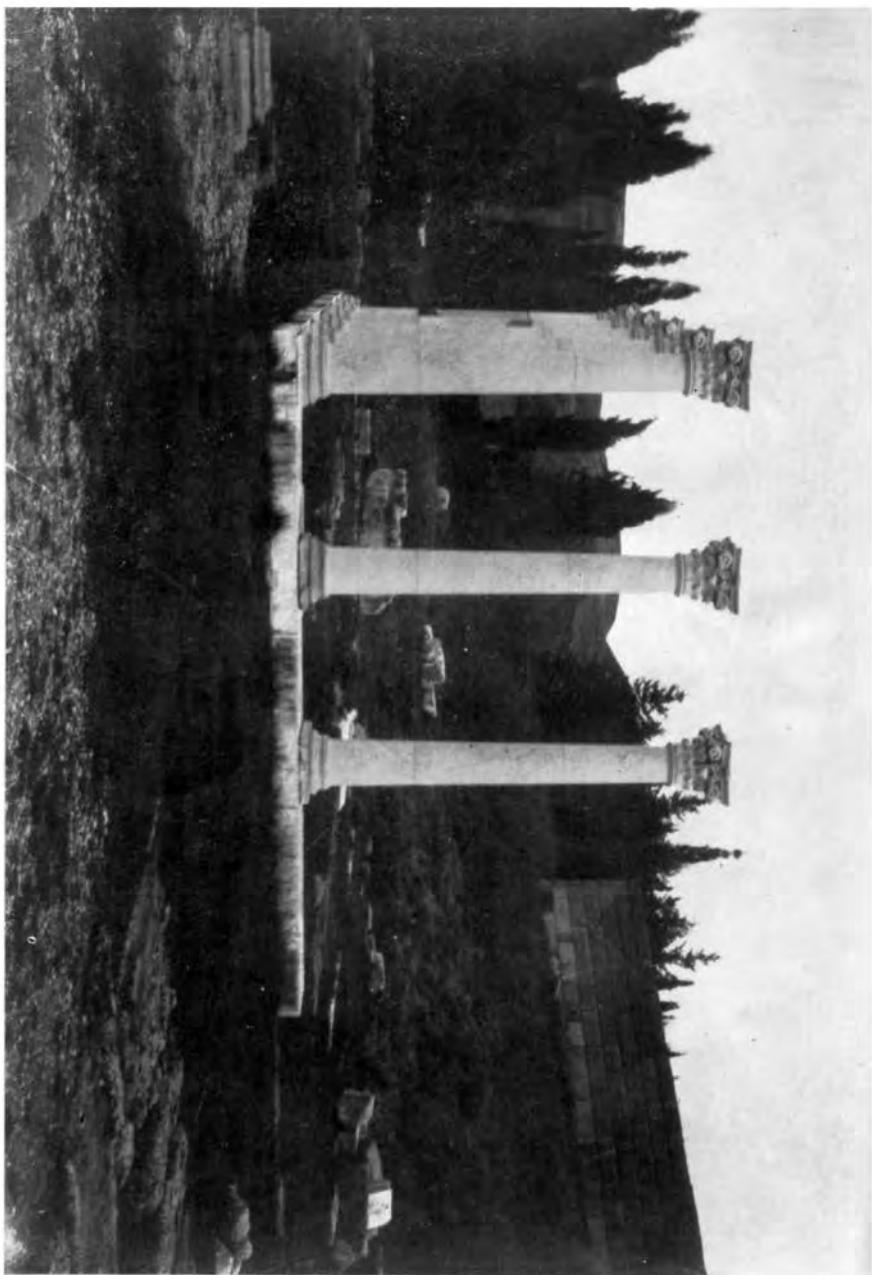
"Απομνήσ τοῦ Ασκητείου ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς εἰσόδου τοῦ προπύλου

"Ο ναός Β ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς κορυφῆς τῆς κλίμακος II - III

III - II στοιχοί καὶ πύλαι τῆς οἰκίας της Καλλιπάτης

Tμῆμα τοῦ ἀρχικοῦ ἀναλήμματος II - III

Τὸ ἀναστηλωθὲν καμπυλόγραμμον ἀνάλημμα παρὰ τὴν κλίμακα II - III